Analyse og Værdisætning af LANDSBYER

Hvor den typiske danske by/købstad er bygget op omkring en havn, er den typiske danske landsby bygget op omkring et gadekær. Her gravede man *ler* til klining af landsbyens lerklinede bindingsværksbygninger. Så jo større landsbyen er, jo større er gadekæret. Kæret kan også bruges til at 'vande' køerne eller 'kvælde' vognenes træhjul. Man hentede ikke vand her, undtagen ved ildebrande. Hver gård havde sin egen brønd.

Betegnelserne 'by' og 'landsby'

Fremkomsten af ordet *landsby* i det danske sprog har en ret speciel historie. På oldnordisk har man betegnelsen *býr*, i betydningen en *bebyggelse*, bestående af en samling huse eller gårde, evt. kun een. Ordet er beslægtet med verbet: at bo, Mange af de ældste danske landsbyer bærer da også endelsen –by, anbragt efter et stedsbeskrivende ord: Hedeby, Bjerreby, Højby, Dalby, Viby, Lundby, Kjærby, Søby. I Danmark finder vi aldrig et *personnavn* foran stednavne med endelsen -by.

I slutningen af 900-tallet begyndte kongen, eller andre stormænd, imidlertid at etablere en række særligt beskyttede handelspladser ved naturhavne, der kunne varsles mod fjendtlige angreb, via lange fjordindsejlinger eller andre naturforhold. Disse handelspladser var specielt indrettet til at datidens fragtskibe kunne handle indbyrdes uden fare fra overfald på stedet, og dermed også handle med lokalt producerede varer, f.eks. fra oplandets landbrugsvarer.

Disse handelspladser blev oprindeligt kaldt et 'sted' eller en 'stad', i betydningen '*et bebygget sted*', senere præciseret som en '*købstad*'. D.v.s. et sted, man kan handle. Disse fik snart særlige privilegier i form af

En landsby defineres i dag som en bebyggelse, med færre end 200 indbyggere. Til en historisk landsby, som denne tekst handler om, hører, at der i denne, den dag i dag, ligger gårde med landbrug, evt. andre gårde med nedlagte landbrug. De fleste historiske landsbyer indeholder også, nu ofte nedlagte, bygninger som en smedje, en vindmølle, en brugs, et mejeri og en skole. De fleste landsbyer har også en kirke.

'selvstyre' med egne love, lempelige skatter, eneret på handel fra byens torv m.v., og 'stedet' blev yderligere omkranset af en vold mod land – samtidigt med at de ældre 'byer' (nuværende landsbyer), der lå i nærheden, længere inde i landet, fik forbud mod at drive handel og håndværk.

Da nogle af disse nye 'købstæder' oprindeligt var 'landsbyer', enten med by-endelser, (Hedeby, Rødby, Sæby), eller de endnu ældre navne på –inge (Allinge, Kolding, Hjørring) eller –lev (Haderslev, Brønderslev), eller yngre navne med –torp (Slangerup), -toft (Æbeltoft) og –ved (Næstved) beholdt disse for det meste deres oprindelige navne. Andre antog navnet –købing (Ringkøbing, Rudkøbing, Ærøskøbing) eller –havn (København, Simrishamn), ofte ved at omdanne det oprindelige (lands)bynavn, f.eks. Saxtorp til Saxkøbing og Rænnum til Ringkøbing. Det skulle jo heller ikke være alt for svært fortsat at genkende disse stednavne. I løbet af 1200-tallet opførte kongen nogle steder en beskyttelsesborg til den dyrebare handelsplads. Helsinge blev derved omdøbt til Helsingborg, Wortinge til Vordingborg, Andre borge var helt nyanlagte, og fik så betegnelsen ny- som Nyborg, Nykøbing og Nysted.

Det er dog først i begyndelsen af 1700-tallet, bl.a. hos Ludvig Holberg, eller før, at man i Danmark begynder at bruge ordet *'by'* om disse stæder eller købstæder. Men hvad skulle man så kalde de 'gamle' byer. Fantasien rakte til ordet *'landsby'*, mens 'bybyen', helt overtog navnet 'by'.

Men landsbyerne har beholdt en lang række navne og udtryk, der starter med 'by', bl.a. *bytoften*, den hegnede grund, de enkelte gårde ligger på, *bygaden*, gaden gennem landsbyen, *bymarken*, det markareal, landsbyens bønder opdyrkede selv og i fællesskab, *bybrønd*, *bymand*, mandlig indbygger i landsbyen, *byoldermand*, leder af landsbyrådet, *by-stævne*, et råd bestående af landsbyens gårdmænd, og samtidigt den plads i det fri, hvor rådsmødet fandt sted, *byhornet*, det tudehorn, byoldermanden kaldte bystævnet sammen med og endelig landsbyskikken at ride *sommer-i-by*, dagen efter Valborgsaften (den 1. maj).

Allerede i 1000-tallet menes der at være cirka 1.000 landsbyer i Danmark, inkl. Skåne m.v., og i løbet af 1100- og 1200-tallet bliver disse udbygget med 3.000 – 4.000 nye 'satellit-landsbyer', kaldt *torper*. Det vil sige, at Danmark omkring år 1300 bestod af ca. 4.000 - 5.000 landsbyer og cirka 100 byer (købstæder).

I dag er antallet af landsbyer med under 200 indbyggere næsten det samme, 6.553 landsbyer, mens antallet af byer og bebyggelser med over 200 indbyggere, er steget til 1.440, idet mange af disse rent faktisk er 'forvoksede' landsbyer, eksempelvis stationsbyer. I disse 6.553 landsbyer bor der 235.000 mennesker. Ude i 'landdistrikterne', uden for landsbyerne, bor der lidt flere, cirka 465.000. I byerne bor der i dag samlet omkring 5 millioner mennesker, svarende til 88 procent af befolkningen på i alt 5,731 millioner (2016).

Landsbyerne markerer sig ikke så fremtrædende og spektakulært som byerne, godserne og kongens slotte, men langt mere beskedent, og på det sidste desværre også ret ramponeret, nærmest ødelagt, rent historisk, byggeteknisk og arkitektonisk. Men fra omkring år 1000 og helt frem til ca. 1860 spillede de danske landsbyer imidlertid en meget væsentlig rolle i landets historie, økonomi og kulturelle udvikling. Så de udgør rent faktisk det egentlige befolkningsmæssige, produktionsmæssige og økonomiske grundlag for de tre andre tre, helt frem til ca. 1860.

De danske landsbyers historie og kulturhistorie kan opdeles i fem faser, som alle fem har afsat sig spor, der kan aflæses mere eller mindre tydeligt i de fleste af de nuværende landsbyer, afhængig af deres alder og udvikling.

Når det gælder selve landsbyens struktur, den måde, landsbyen rent fysisk er indrettet på, og hvilke elementer, den indeholder, er de danske landsbyer meget forskellige. Men de fleste kan dog indeholdes i fem typer, som det også er vigtigt at være opmærksom på, når man bor i landsbyen eller er med til at videreudvikle denne. Hertil hører også landsbykirkerne, vindmøllerne og vandmøllerne i landskabet samt herregårdene og med til strukturen hører også landsbyens veje, stier og træer samt haver, hegn og gærder. På disse områder er landsbyerne i Danmark også meget forskellige fra landsbyer i andre lande, selv ganske tæt på Danmark.

Det tredje element, man som beboer i en landsby skal være opmærksom på er landsbyernes særlige arkitektoniske karaktertræk og kvaliteter – specielt hvad der adskiller en landsby, rent historisk, teknisk og arkitektonisk, fra andre bebyggede strukturer i landet, eksempelvis byernes forstæder.

De fleste landsbyer ligger ret smukt i landskabet og har som én af sine største styrker en skarp profil tegnet af kirketårnet, der rager op over de øvrige bygninger, samt en forholdsvis skarp grænse til selve markerne. Mange steder kan der forekomme høje siloer eller lave parcelhusområder, der forrykker denne balance. Landsbyen Grønholt i Nordsjælland.

Torpologi

Når vi taler om bevaring og udvikling af den danske bygningskultur, herunder de danske landsbyer, bliver både forskningen og den konkrete praksis mere og mere opmærksom på, hvor stor betydning den immaterielle kulturarv har på dette område. I virkeligheden, stort set det, man ikke kan se: Stedets kulturelle atmosfære og sjæl, der ligger dybt i det, man kan se: Bygningerne og de materialer, de består af, den måde de ligger i terrænet på, landskabet, beplantningen, stengærderne, landsbyens meget formålsbetingede indretning, det åndelige, kirken, gravhøjene og ikke mindst menneskene, beboerne.

Ligesom byernes særlige atmosfære, og det at bygge, bo og opføre sig 'byagtigt' har fået hæftet udtrykket 'urban/urbant/urbanitet' på sig, har jeg introduceret et tilsvarende udtryk for landsbyernes immaterielle atmosfære, og det at bygge, bo og opføre sig 'landsbyagtigt'= *torpologisk/ torpologi*.

.

Navnet er udsprunget af Jyske Lov, givet af Valdemar Sejr i 1241, hvor det beskrives hvordan en eksisterende landsby, kaldt en Adelby (adel = medfødt, oprindelig, -hoved), kan oprette en ny landsby i sin periferi, kaldt en Torp. Et ord, der betyder en 'flok af mennesker', men også 'en åben plads' – en meget passende beskrivelse af de fleste landsbyer.

I Danmark har 'torperne' næsten altid mandsnavne som forled, ofte kristne navne, formentlig de mænd, der har grundlagt 'torpen'. Stedbeskrivende forled forekommer dog også, men yderst sjældent: Sørup, Skovstrup, Vadstrup (vadestedet). I det nuværende Danmark bliver endelsen –torp som det ses konsekvent 'forvansket' til –strup, -trup, -rup og –drup. Øst for Øresund beholder man derimod navnet –torp, sjældnere –arp

Landsbyen Danstrup i Fredensborg kommune er en 'udflytterlandsby', såkaldt 'torp', opkaldt efter den (mand), Dan, der har grundlagt landsbyen i 1200-1300-tallet.

Så snart et begreb har fået et navn, kan man begynde at tale om det og diskutere det. Dette begreb er 'torpologi'. Eet af de største problemer for de danske landsbyer i dag, rent bevaringsmæssigt og arkitektonisk, men også 'overlevelsesmæssigt' er nemlig at beboerne bor i, bygger og vedligeholder deres bygninger og selve landsbyen alt for 'bymæssigt'. Dette ødelægger landsbyens særlige 'landsbymæssige' præg. Dens særlige 'torpologi'. Læs mere om dette på side 104

Overordnede analyser

Det er en stor fordel for forståelsen og formidlingen af den enkelte landsby, at man først udarbejder en række overordnede analyser, der omfatter alle landsbyerne i en kommune eller et område efter følgende - eventuelt flere/færre eller andre - emner. Dette gøres også for områdets landsbyer, selv om studiet kun vedrører en enkelt landsby.

De 5 mest anvendte

- Topografi og landskab samt infrastruktur: Topografi, vandløb, kystlinjer – veje, jernbaner.
- Socioøkonomisk analyse: Veluddannede og veltjenende beboere, få med uddannelse, lave indkomster. Pensionister, arbejdsløshed, mange tilflyttere eller indvandrere, affolkning, mange børn, få børn
- Analyse af de forekommende servicefaciliteter i selve landsbyen: (oplistes): Kirke, præst, skole, butik(ker), forsamlingshus, frysehus, læge, dyrlæge, tømrer, smed, murer,
- Opdeling efter nærhed til service: Langt fra servicecenter (skole, fritidshjem, forretninger, læge mm.), kort til servicecenter, mellemdistance
- Opdeling efter arkitektur og vedligeholdelsestilstand: Velbevarede områder,
- Mange forfaldne huse, større områder med nybyggeri (parcelhuse), ubebyggede arealer

Eventuelt

- Historisk opdeling: Adelbyer, torpebyer, skovrydningslandsbyer, fiskerbyer, landsby-stationsbyer, 'overgroede' landsbyer i forstæderne osv.
- Erhvervs-opdeling: Landbrug, fiskeri, soveby, småvirksomheder, større virksomheder,
- Aktivt foreningsliv: Foreninger og klubber plus andre fællesaktiviteter
- Rekreative områder, vandrestier, nedlagte jernbanespor,
- Naturmiljøer: Skove, søer, øer, kystlinjer, marker, tjørnekrat (ved kysterne), klinter, naturhavne, naturfredninger,

Der henvises bl.a. til eksemplerne fra bl.a. Randers kommune på sitet: https://landsbyer.randers.dk og siden:
https://landsbyer.randers.dk/landsbyregistrering/

De redskaber, man benytter sig af er arkivundersøgelser, bl.a. gamle kort herunder de oprindelige udskiftningskort fra slutningen af 1700-tallet, plus nyere kort, andre opmålinger og diverse ældre fotografier fra landsbyen. Alt til rådighed stående litteratur om landsbyen og egnen, herunder også folkloristiske fremstillinger, inddrages.

Dernæst kan man også foretage en registrering på stedet, hvor man benytter fotografering, analytisk tegning, samt indtegning af iagttagelser og oplysninger på kort, opmålinger samt andre metodiske iagttagelser på stedet af helheder og detaljer.

Historisk analyse

For bønderne, landbruget og dermed landsbyerne var jordens frugtbarhed og afgrødernes mængde meget afgørende for deres overlevelse. Derfor benyttede bønderne i flere årtusinder den strategi at flytte landsbyerne rundt, ofte med et interval på blot 20-30 år, fordi jorden på markerne blev mere og mere udpint, og jorden under selve landsbyen samtidigt blev godt gødet fra mennesker og husdyr.

Men omkring år 1000 ændrede tre nye 'opfindelser' på dette system, så landsbyerne herefter blev permanent liggende på de steder, hvor de faktisk ligger endnu: Opfindelsen af hjulploven, der kunne pløje dybere, men krævede mere trækkraft og dermed trækdyr fra flere gårde, udviklingen af 3-vangsbruget, hvor man vekslede mellem afgrøder som korn på de to af vangerne, henholdsvis forsommer-rug, sået om efteråret, og sensommer-byg, sået om foråret samt græsning af kvæg på den tredje vange', der dermed lå 'brak' hvert tredje år. Dette mindskede udpiningen af jorden. Da hjul-ploven var 'tung' at vende, opdelte man markerne i meget lange agre. Som det tredje skete der en forbedring af boligforholdene gennem vikingetidens 3-rumsbolig, der bl.a. var adskilt fra kreaturerne, enten med en lukket tværgang eller lagt i to separate bygninger. Man sænkede derved på én gang børnedødeligheden, øgede befolkningsoverskuddet og hævede gennemsnitslevealderen. Befolkningens gennemsnitshøjde i denne periode var omkring 1,70 cm, et tal der dykkede markant i 1400-tallet og først blev nået igen omkring 1850.

Placeringer af adelbyerne tegner et meget direkte billede af jordens bonitet i de forskellige egne af Danmark. På Øerne og i Østjylland ligger landsbyerne tæt på den lerholdige og frugtbare jord. Vest for den jyske israndslinje, på de store afsmeltningssletter med sandet jord, er der meget færre landsbyer. De vestjyske landsbyer på de magre jorde kunne dog være lige så kulturelt 'rige' som eksempelvis de sjællandske landsbyer på de federe jorde, hvilket bl.a. er dokumenteret gennem den bygningsarkæologiske undersøgelse af den nu nedrevne Mårup kirke i Vestjylland. Se:
https://www.academia.edu/30264344/Kirken_som_gik_i_havet_udgravninger_i_M%C3%A5rup_Kirke_1998_2009_og_2015

Den nu nedrevne Mårup kirke ved Vesterhavet, der er fra 1200-tallet, har vist sig at have lige så rige arkitektoniske detaljer i murværket som tilsvarende romanske kirker i resten af Danmark. Så i middelalderen hørte landsbyen Mårup i Vestjylland ikke 'udkanten' af landet, hverken økonomisk eller kulturelt.

Fra landsbyerne bliver permanente i 1000-talleyt og frem til i dag gennemgår de danske landsbyer en historisk udvikling i følgende fem trin. De fleste landsbyer har spor efter alle fem perioder, hvilket dels giver de danske landsbyer en vis ensartethed og samtidig en stor forskellighed, indenfor dette mønster:

Ca. 1000 – ca. 1400: Adelbyer og torper

De ældste landsbyer, kaldt adelbyer 'anlægges' omkring år 1000 – altid beliggende ½ mil fra kysterne, for at kunne forvarsle fjendtlige angreb fra søen i denne urolige tid, og altid 1-2 mil (7,5 - 15 km) fra købstæderne for ikke at krænke disses handelsmonopol.

Adelbyerne har endelser på: -løse/else, -inge/-ing, -um/-rum, -by, -lev/-løv. Bort set fra –lev og –løv har de øvrige landsbynavne allesammen stedbeskrivende forled efter naturforhold, og det formodes derfor, at de er de ældste navne, formentlig med rødder tilbage til Bronzealderen (1700-500 f.Kr.), men 'fulgt' med de 'vandrende' landsbyer gennem årtusinder. Især –løse/-else, der betyder 'enge' eller 'græsgange', harmonerer godt med at det var kvægbrug og mindre korndyrkning, der formodes at være enerådende dengang. –by-endelsen.

I jernalderen (500 f.Kr. til år 850 e.Kr.) kom korndyrkningen og kornmarkerne for alvor til, hvilket krævede et samarbejde mellem flere gårde for at kunne dyrke jorden. Der opstod derfor som noget nyt 'samlinger af gårde', som det vi i dag kalder landsbyer. Det hedder på oldnordisk en *by = en samling af gårde*, hvor en 'gård' er en gærde-omkranset grund, med indtil flere bygninger til landbrug på. For at skille byerne ud fra hinanden, fik de knyttet en beskrivelse af de lokale naturforhold til by-endelsen: Bjergby, Dalby, Hedeby, Lyngby, Valby, Aaby, Lundby - eller tilsvarende menneskabte forhold, Husby, Brøndby, Broby, Vejby, Ølby, Melby, Viby (Vi = helligsted).

-lev/-löv-landsbyerne repræsenterer formentlig et system, hvor 'nyrige' stormænd og småkonger i 500-1000-tallet grundlagde en række nye landsbyer/-bygder i det meste af det nuværende Danmark, på helt nyopdyrket jord, primært i tidligere skovtykninger, bestående af en større gård samt mindre gårde til produktion af korn og kød. Deres rigdomme fik de formentlig gennem kortere plyndringstogter sammen med deres skibsbesætninger i lange, lette rofartøjer (foreløbigt uden sejl), takket være deres gode våben, ringbrynjer og hjelme af jern. De opkaldte også, som noget nyt, landsbyerne efter sig selv, eller deres titler, hvor endelsen –lev/-løv betyder 'arvegods: Sigerslev, Sejerslev, Helgelev, Rorslev, Roslev plus de hedenske gudenavne: Thorslev, Terslev, Frøslev, Balderslev.

De mange romanske landsbykirker fra 1050-1250 og gotiske landsbykirker fra 1250 – 1550 er med til at påvise landsbyens alder og betydning i denne periode.

Landsbyernes befolkningsoverskud i 1200-tallet medførte at man anlagde en lang række udflytterlandsbyer, kaldt *torper*, rundt om de gamle adelsbyer. Torperne lægges stadig i en afstand af ½ mil fra kysten og 1-2 mil til købstæderne, og med en indbyrdes afstand på ca. 1 mil.

1200-tallets torper har endelser på: -torp, -rup, -strup, -bølle, ofte med personnavne eller stedbeskrivende navne foran. Ved skovrydninger til nye torper, bl.a. i Nordsjælland, brugtes endelserne -rød, -rud, -tved, holt, -skov-, -have, ofte med navnet på den person, herunder ofte kvinder, der stod i spidsen for rydningen, foran.

'Adelsby- og torp-periode har sat sig spor i de nuværende landsbyer gennem landsbyens plan og vejsystem, samt placering af gadekær, kirke og evt. smedje. Plus landsbyens navn.

Landsbyerne udviklede i denne periode et fællesskab og dermed et selvstyre, der omfattede en fordeling af landsbyens marker i retfærdigt opdelte jordlodder til hver gård. Man dyrkede også i stor udstrækning jorden i fællesskab, på samme tid og med lån af trækdyr til hinanden, bl.a. fordi agrene lå så tæt sammen. Endelig omfattede fællesskabet også hjælp til hinanden ved husbygning, specielt lerklining af bindingsværket, og hver landsby havde et råd eller et bylaug med en oldermand, senere en kaldt sognefoged, der gik på skift mellem bønderne.

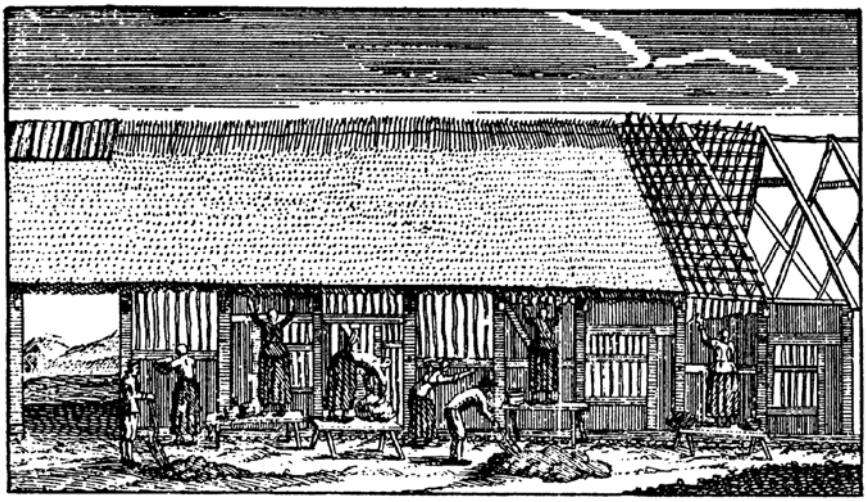

Lerklining af et skånsk bindingsværkshus i 1735 - som et fælles arbejde mellem 2 mænd og 6 kvinder fra hele landsbyen.

Tegnet og beskrevet af den svenske botaniker Carl von Linné i bogen 'Resa i Skaane´ 1735.

Ca. 1400 – 1788: Vornedskabet, fæstegårde og stavnsbåndet

I løbet af middelalderen, især i 1400-tallet, medførte en klimaforværring samt pest og andre sygdomme at mange landsbyer blev affolket og at nogle ligefrem blev lagt øde. Dette blev bl.a. springbrættet for etableringen af en række herregårde, som kongen kunne skænke nogle af sine 'hærmænd', der havde fulgt ham i krigene, på de nedlagte landsbyarealer og landsbymarker. Hovedparten af de herregårde, vi kender i dag, opstod i denne periode.

Samtidigt påtog herremændene sig en beskyttelses-ordning for de tilbageværende landsbyer og bønderne på de enkelte gårde, det såkaldte 'vornedskab' (værneskab), mod en lejeafgift, (fæsteafgift), fra hver enkelt gård, nu kaldt en 'fæstegårde', og mod at landsbyerne leverede arbejde for herregårdene. Denne ordning blev hurtigt så nødvendig for godsernes drift, at vornedskabet og fæsteskabet udviklede sig til at blive et forbud mod at bønderne kunne forlade deres gårde, senere også kaldt 'stavnsbåndet'. Det skete først i Skåne, på Sjælland og Lolland-Falster, men kom snart til at gælde for hele landet. Ikke mindst efter at herregården efter enevældes indførelse i 1660 blev gjort til administrative centre, der stod for skatteinddrivelse, udskrivning til militærtjeneste, domsfældelse og straf, men også for bygning af skoler og alderdomshjem (fattigvæsen).

Denne periode har sat sig spor i de nuværende landsbyer gennem mange af de nuværende meget gamle bindingsværksbygninger fra 1700 og frem, fra de overlevende små husmandssteder fra samme periode samt fra landsbyernes løbende udbygning med kirke, skole, hospital (alderdomshjem) mm.

Bortset fra meget få steder, bl.a. på Nyord, finder man ikke længere spor efter de gamle langagre, men disses placering kan ses som et tyndt underlag på de udskiftningskort over landsbyerne, som man udarbejdede i 1790-erne som grundlag for den efterfølgende udskiftning (ommatrikulering).

1788 – 1810: Landboreformerne, udskiftningen

I løbet af 1700-tallet gik det op for landets konge og regering, og selv godserne, at fæstebøndernes gratis pligtarbejde for godserne var ineffektivt – faktisk fik man mere ud af de lavt betalte husmænd. Derudover var bøndernes fælles dyrkning af de mange spredte marker med forældede redskaber også meget ineffektiv.

De såkaldte *landboreformer*, der bl.a. markeredes med stavnsbåndets ophævelse i 1788, men som havde flere tilløb før dette, havde til formål at effektivisere landbrugsdriften, forbedre landbefolkningens økonomiske situation og øge folkesundheden. Det gjorde man ved at omfordele agerjorden ved at lægge de mange små agre sammen til større marker, der var mere effektive at dyrke. Samtidigt flyttede man nogle af gårdene ud på de sammenlagte marker, mens de tilbageværende gårde fik direkte adgang fra selve gården til dens egne marker, ved at lægge disse som kiler rundt om landsbyen i 'stjerneform'.

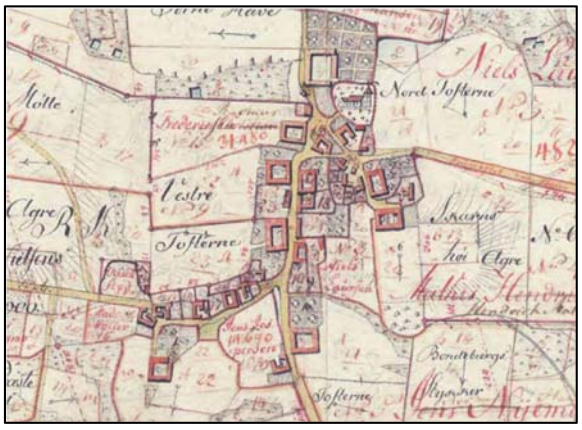

T.v.: Udskiftningskort fra Viby landsby på Hindsholm. Tegnet i 1798 og primært vidende de nye marker og placeringer af gårde, men med de gamle marker som tynde streger underst. T.h.: Den samme landsby i dag

De meget detaljerede udskiftningskort, der blev udarbejdet på grundlag af en omhyggelig opmåling af landsbyen og dens gårde og marker, findes i arkiverne og er en vigtig kilde til denne periodes historie.

Fæstebønderne fik nu mange steder tilbudt gårdene til selveje til en rimelig pris, og der blev også foranstaltet en statslig husbygningshjælp, dels til de gårde, der direkte måtte flyttes og genopføres, eller nyopføres, dels til forbedring af de gamle gårde i landsbyen.

Én af forbedringerne var også, at man påbød at de nye gårde skulle bygges i den mere teknisk stabile og højloftede 'spærfagskonstruktion', til afløsning af den tidligere 'styrtrumskonstruktion'. Hvor det var muligt blev bygningerne, både stuehusene og staldene, gjort bredere, fra de tidligere 9-10 Alen (5,60 – 6,30 m) til 11-12 Alen (6,9 – 7,5 m). De større lofthøjde muliggjorde højere vinduer og dermed mere dagslys i rummene, kakkelovne af støbejern effektiviserede opvarmningen om vinteren og trælofter og trægulve øgede hygiejnen.

Læs mere herom i afsnit 5.1 *Man skal aldrig lade en god krise gå til spilde... Energikriserne i Danmark i 1770-erne og 1970-erne* i Søren Vadstrup: *Vedvarende holdbarhed. Bæredygtighed og cirkulær økonomi for bygninger* (2018) (side 77-82)

Husmandssted fra Tystrup på Midtsjælland opført omkring 1800. Nu på Frilandsmuseet og indrettet som væverhus.

I forbindelse med landboreformerne foretog man i mange landsbyer en udstykning af små jordlodder på 2-3 ha hver, på de dårligste jorder yderst i landsbyen eller nær denne, til husmændene, som de nu selvejende bønder også havde brug for som arbejdskraft. Andre mindre enkelthuse skød op i landsbyerne, på de udflyttede gårdes plads, til de 'jordløse', der ernærede sig som skomagere, vævere, natmænd m.v. samt løs arbejdskraft for bønderne og godserne.

Denne periode har sat sig spor i landsbyen gennem 'huller' efter de udflyttede gårde, stendiger fra skellene mellem stjerneudskiftningen, fra husmandsudstykninger fra begyndelsen af 1800-tallet.

Perioden fra 1810-1875

Landboreformerne gik ind i en hård periode fra 1801-1814 på grund af 'Napoleonskrigene' og 'Englandskrigene' samt tabet af Norge og landets 'statsbankerot' i 1813. Både England og Norge, samt Sverige, lukkede som markeder for den danske eksport af korn. Men i 1830 lempede England på sine forhadte kornlove, hvorved korneksporten fra Danmark kom i gang igen på fuld tryk, og det gav det danske landbrug 45-50 'gyldne år', der benævnes 'kornsalgs-perioden'. I denne periode udviklede landbruget, landbrugsbyggeriet og landsbyerne sig markant. Danmark kunne som eksportland skrue kornpriser i vejret, så både bønderne og godsejerne tjente gode penge i disse år. Landbruget var ydermere det økonomiske lokomotiv for Danmark, der gav landet en god økonomi. Ikke engang 'Sønderjyllandskrigene' fra 1848 – 1864 kunne true de generelle opgangstider og velstanden.

I 1875 sluttede kornsalgsperioden brat fordi USA og Rusland overstrømmede de europæiske kornmarkeder med korn til meget lave priser. Dette førte omgående til at det danske landbrug kom i en alvorlig krise

1860 – 1960: Andelstiden

Landboreformerne med det øgede selveje og opdeling af landsbyboerne i bønder og husmænd medførte en svækkelse af det gamle landsbyfællesskab. Men dette var ikke glemt, så i 1860-erne opstod der en række fællesskabsfremmende initiativer, nu efter 'andelstanken', hvor alle kunne deltage, men hvor man bestemte og fik del i overskuddet efter de 'andele' til fællesskabet, man bidrog med. I 1880-erne byggede bønderne en række andelsmejerier, bl.a. på baggrund af smørcentrifugens opfindelse, andels foderstofforretninger, andelsfrysehuse – og i kølvandet på dette opstod der også skoler, forsamlingshuse, landbrugsskoler og højskoler.

Landsbyen Viby på Hindsholm. Øverst et fotografi fra omkring 1890, med forskellige beboere samlet foran den lokale Brugs. Nederst samme sted omkring 1950, hvor Brugsen er blevet udvidet flere gange og oven i købet har fået benzintank og busstoppested.

Nogle landsbyer blev i denne periode også en del af jernbanenettet i Danmark, mest fordi de lå på den anlagte strækning mellem de større byer, hvilket har medvirket til to udviklingstyper for disse landsbyer: Tvillingbyer, hvor stationen ligger et stykke fra landsbyen, men snart vokser sammen med denne, gennem et helt nyt kvarter, eksempelvis som i Hvalsø, dobbeltbyer, hvor stationen ligger så langt fra landsbyen, at man har fået to adskilte byer med samme navn, f.eks. Taastrup, Tølløse, Jyderup og Tommerup.

I midten af 1800-tallet gik bindingsværkshusene af mode i landsbyerne og blev erstattet af grundmur af brændte mursten. Mange gamle gårde blev revet ned og nybygget i grundmur, de ældste omkring 1800 i klassicisme, efter cirka 1830 i den mere dekorerede senklassicisme og efter cirka 1850 og frem til cirka 1915 i den mere prangende historicisme. Fra 1915 til omkring 1930-35 vendte byggeskikken i landsbyerne tilbage til 1800-tallets klassicisme, nu som nyklassicisme eller 'bedre byggeskik'.

Efter 1. verdenskrig blev der i forbindelse med den såkaldte 'lensafløsning', der var foreskrevet i Grundloven, pålagt godserne at udlægge husmandskolonier på et vist areal af deres jorder. Man foretrak mange steder at lægge de nye 'husmandskolonier' i forbindelse med landsbyerne, hvor de ofte er lagt ud langs en helt lige nyanlagt vej, nu som små ens gårde, ofte i Bedre Byggeskik, og derfor arkitektonisk bearbejdede, men stadig med et minimum af landbrugsjord omkring sig.

Efter endt højskoleophold på Ryslinge Højskole på Fyn, der var startet af Christen Kold i 1851, var det skik at bondesønnerne den sidste dag gik ud og opsamlede en håndfuld bog fra en blodbøg foran højskolen. Hjemme på den fædrene gård blev disse frø sået i forhaven som et symbolsk og – med tiden også - synligt bevis på de frø, højskoleopholdet havde sået hos gårdens folk. De markante blodbøge, der den dag i dag ses i adskillige af forhaverne på landsbyernes gårde, og andre gårde på landet, kaldes derfor for 'højskolebøge' og de er en vigtig del af landsbyens immaterielle kulturarv.

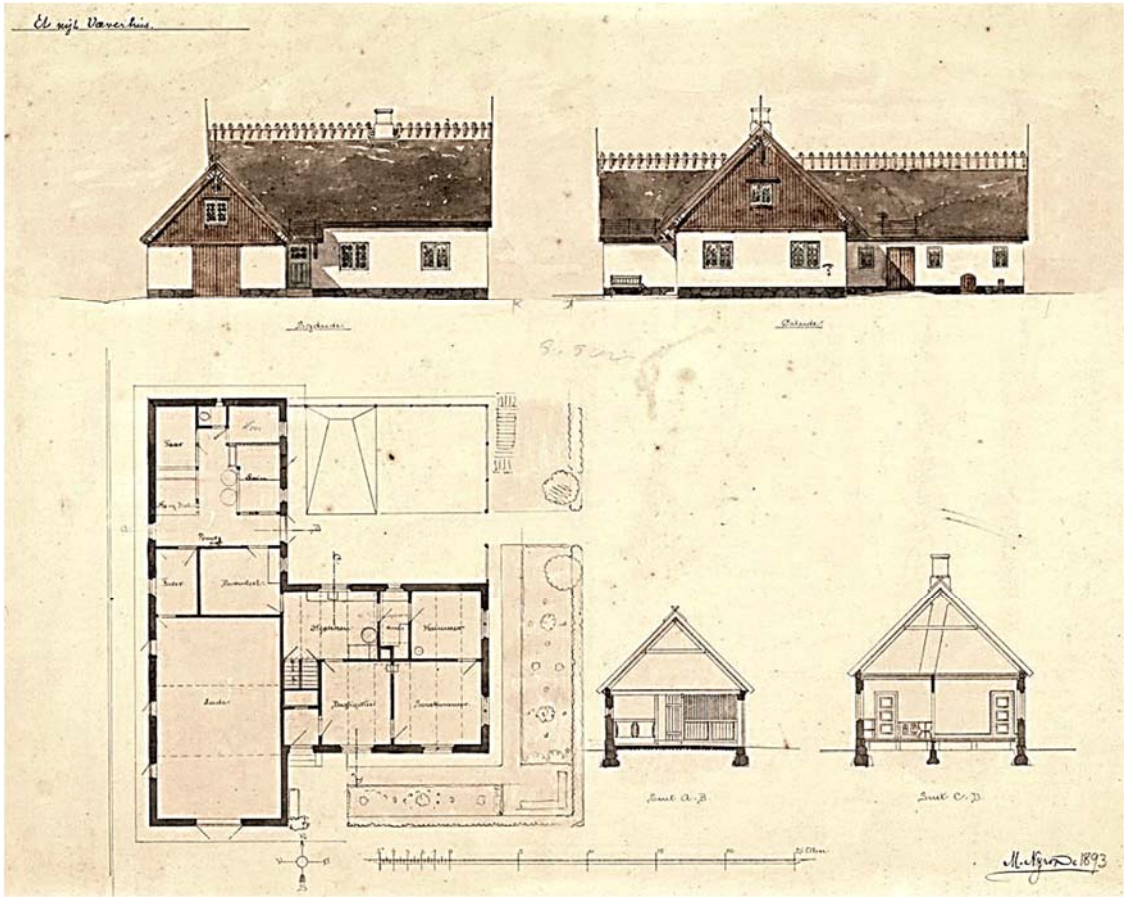

Husmandssted tegnet af Martin Nyrop i 1893

Denne periode kan kendes på gårde med trempellader mm, mejeri, brugs, frysehus, skole, evt. højskole Højskolebøge (blodbøge) i gårdenes forhaver. Husmandskolonier fra 1920-1930

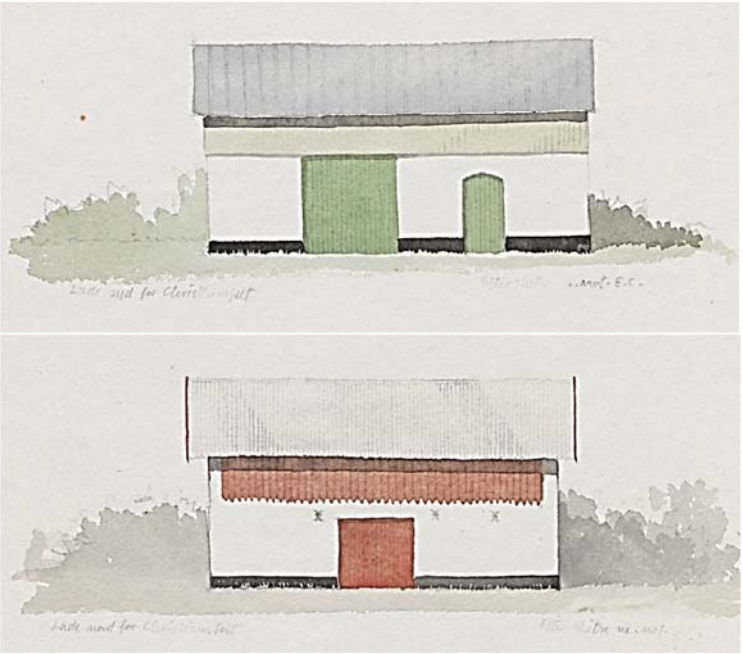

Trempellader henholdsvis nord og Syd for Christiansfeld

Samlingen af Arkitekturtegninger

1960- : Det moderne landbrug

Efter cirka 1960 får vi det såkaldte moderne landbrug, der igen har ændret byggeskikken og arkitekturen i landsbyerne, også mange steder med nye kvarterer i udkanten af landsbyen med 1960-ernes parcelhuse samt i mange tilfælde 'nedlæggelse' af landsbyen og dens gårde fordi landsbyen bliver opslugt af en forstad til en by.

Spor fra denne periode: Store stalde, maskinhuse, foderstofsiloer, gylletanke mm

I landsbyen Borsholm ved Helsingør er en af landsbyens gårde bygget om til 'showroom' for møbler m.v. – hvilket nu tydeligt ses i arkitekturen, der har 'hævet' sig over landsbyens traditionelle byggeskik.

Landsbyens immaterielle værdier

Alle landsbyer i Danmark har deres egen helt særlige stemning, atmosfære og 'sjæl', der dels skyldes de ældgamle rødder i landsbyens bygninger, vejnet, beplantning og placering i landskabet m.v., dels også er et resultat af de nuværende landsbybeboeres måde at bo på, deres relationer til naboerne og den måde de passer og vedligeholder deres bygninger m.m. Men landsbyens immaterielle kulturarv kan ydermere ligge i de følgende tre faktorer:

1: Den kolossalt lange synlige historiske kontinuitet, i form af selve landskabet i og omkring landsbyen, de 3-4.000 år gamle gravhøje fra bronze- eller jernalderen, landsbyens 800-1000 år gamle 'byplan', stendigernes funktion som 'fægyder', kirken, måske 'kun' 800 år gammel, kirkegården, evt. med et jævngammelt stengærde, præstegården, smedjen, brugsen, mejeriet, skolen, fæstegårde og huse fra 1700-tallet, selvejergårde fra 1800-tallet og 1900-tallet m.v.

2: Landsbyens bevidst beskedne, neddæmpede og underspillede attituder, især i forhold til arkitekturen, byggeskikken og den fysiske fremtoning. Dette var før i tiden dybt indgroet, og har præget stort set alt i landsbyen, at man endelig ikke måtte være for højt på strå. Det var 'byagtigt'.

3: Landsbyens gamle traditioner, der visse steder holdes i hævd endnu, ikke mindst for landsbyens børn: Nytår (i dag uden raketter nærmere end 300 meter fra stråtagene), fastelavn, påskeæg, pinse, Sankt Hans, høstfest og juletræ. Til disse hører der også fortællinger, sagn, sange, lege, musik og danse – plus særlige måltider og fester.

Konklusion

Den historiske analyse af landsbyen eller flere landsbyer kan tage afsæt i disse fem historiske perioder af landsbyens udvikling og påvise, hvor de stadig er synlige i landsbyen: De middelalderlige adelsbyer og torper med deres vejsystem, gadekær og gårdplaceringer m.v., de udskiftede/ommatrikulerede landsbyer, andelstidens bygninger og den nyere udvikling. Hertil kommer spor efter endnu ældre bygningsværker såsom stendysser, gravhøje eller skibssætninger m.v. – der også lægger op til at beskrive landsbyens særlige atmosfæreskabende og identitetsskabende immaterielle egenskaber.

Teknisk analyse

Den tekniske analyse tager udgangspunkt i landsbyens oprindelige 'byplan' og senere 'byudvikling'. Den erhvervsmæssige analyse beskæftiger sig med landbrugets udvikling samt andre erhverv i landsbyen

De fem danske landsby-typer

Landsbyernes struktur kan opdeles i 5 grundtyper:
1. Fortebyen, hvor gårde og huse er centreret om den åben plads, forten.
2. Vejbyen, hvor gårde og huse ligger langs en slynget vej
3. Rækkebyen, hvor gårde og huse ligger langs en lige vej
4. Skovlandsbyen, med en helt åben struktur.
5. Kystlandsbyen/fiskerbyen, med en kystvendt, kysttilpasset struktur

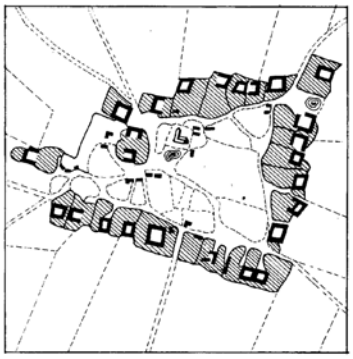

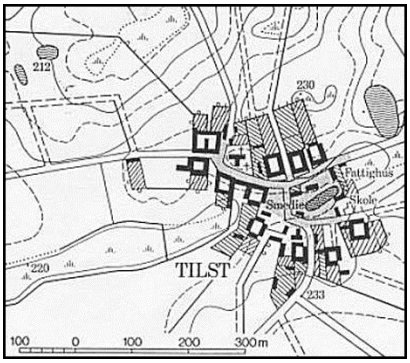

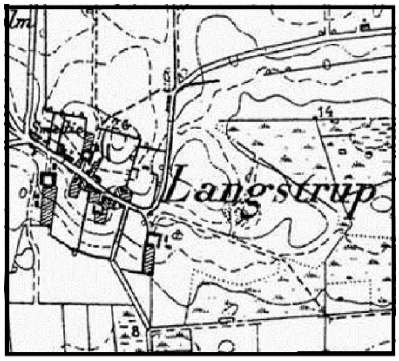

Forteby (Tune ved Roskilde), Slynget vejby (Tilst ved Aarhus) og skovby (Langstrup ved Fredensborg)

Som nævnt ændrede landsbyernes struktur og organisering sig meget omkring 1800, især i de omkringliggende marker, men den grundlæggende struktur i de gamle landsbyer, ændrede sig ikke. Dog ser man ofte at fortebyerne bebygger forten i byens midte, så denne kan være svær at se i dag.

De topografiske forhold – terrænnet, kyster og søer har betydning for landsbyens oprindelige placering, og for de udviklingsmuligheder, den har i dag. Det samme gælder de overordnede vejstrukturer samt jernbane og nu motorvej. Hertil kommer, som påpeget i den overordnede analyse, nærheden til bycentre

Topografi, agerbrug og samfærdsel

- Analyse af de topografiske og terrænmæssige forhold
- Analyse af de dyrkningsmæssige forhold
- Analyse af de samfærdselsmæssige forhold

Bygningskonstruktioner

Landsbyernes bygningskonstruktioner er de fleste steder ret få, men indenfor hver kategori findes der mange forskellige bygningstyper, som det vil føre for vidt at komme nærmere ind på her:

1. Bindingsværksbygninger: (Sulehuse, højremshuse, styrtrumshuse, spærfagshuse, andet)

2. Grundmurede bygninger: (Barok-rokoko (sønderjylland), klassicisme, senklassicisme, historicisme, modernisme, postmodernisme), spærfagshuse, trempelhuse, opsadlede tage,

3. Træbygninger: Bræddebeklædt bindingsværk, trempellader (kombineret grundmur og træ) m.m..

Der f.eks. markant forskel på de sjællandske og lolland-falsterske bindingsværksbygninger fra før 1800, og de tilsvarende fynske og jyske, bl.a. har det første meget spinkelt tømmer, ingen fodrem og ingen skråbånd. Dette skyldes imidlertid ikke, som det ofte hævdes i beskrivelser, at der var mangel på træ på Sjælland eller at de jyske bønder var bedre håndværkere. Forskellen er rent kulturhistorisk begrundet.

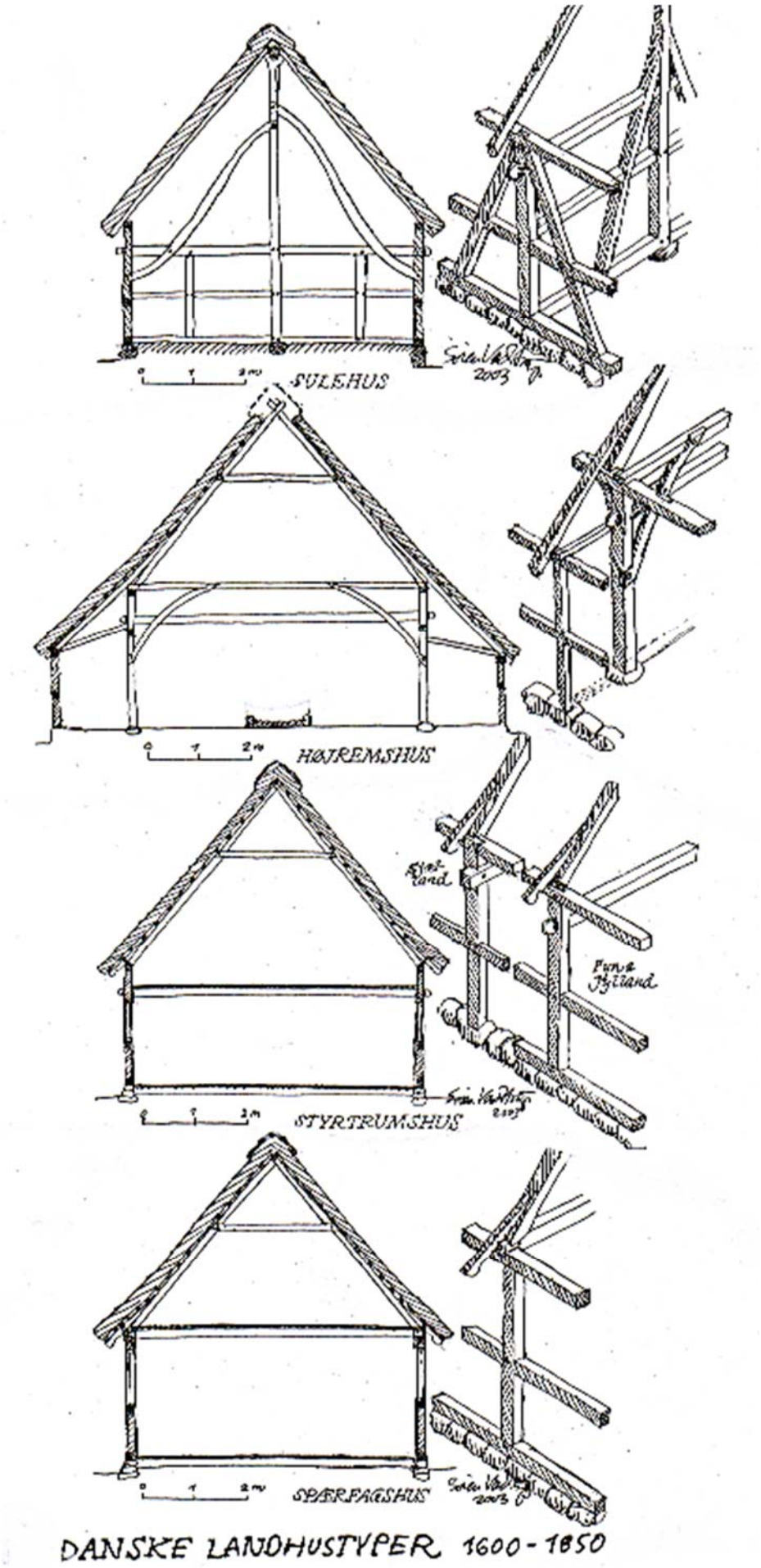
SULEHUS
HØJREMSHUS
STYRTRUMSHUS
SPÆRFACSHUS
DANSKE LANDHUSTYPER 1600 - 1850

Arkitektonisk analyse

Landsbyens profil,
set langt udefra er en vigtig del af dens arkitektoniske kvalitet. Omgivet af marker med veje, diger og skel som opdeler landskabet – og her med en sø.

Landsby-udviklinger

Landsbyens historiske og erhvervsmæssige udvikling efter landboreformerne og til i dag har sat sig tydelige spor i landsbyens arkitektoniske udtryk. Man kan overordnet opdele denne udvikling i 5 landsbytyper:

A Den velbevarede landsby
med et sluttet landsbypræg, meget lig det tidlige 1800-tal. Disse findes der meget få af i Danmark. Se næste side.

B Den mere opløste landsby,
hvilket foregik allerede under landboreformerne, med flere åbne arealer med mange nyere huse og kvarterer, men også stadigvæk med fungerende landbrug.

C Landsbyer, præget af den store udbygning i Andelstiden
med mange historicistiske bygninger fra perioden 1880 – 1940, bl.a. Bedre Byggeskik, herunder mejeri, skole, alderdomshjem mm.

D Landsbyer, præget af en bymæssig udvikling og struktur
i slutningen af 1800-tallet med butikker, håndværk, småindustri og boligområder – eventuelt sammenbygget med en jernbanestation og med stationsbypræg.

E Landsbyer, der før og efter 2. verdenskrig er opslugt af en forstad
til en større købstad, især omkring de store byer. Her er gårde med landbrug en sjældenhed, da de oftest er bygget om til boliger.

Den velbevarede landsby: Viby på Hindsholm

Man skal her være opmærksom på, at landsbytyperne B-E ofte ikke er så arkitektonisk helstøbte som den velbevarede type A, men rent kulturhistorisk er disse landsbyer mindst lige så vigtige og interessante. Analyse- og værdisætnings-metoden kan her hjælpe med at forstå og konkretisere denne udvikling, så man i fremtiden underbygger denne på en historisk, teknisk og arkitektonisk bevidst måde, når der foretages nybyggerier eller nyudvikling af landsbyen.

Skjødt-gården ved Randers fra ca. 1830.

En firelænget bindingsværksgård, der er restaureret og transformeret til 14 almene boliger af Exners Tegnestue i 2006.

Se: *http://ipaper.ipapercms.dk/RandersKommune/MiljoogTeknik/stadsarkitekten/Landsbyregistering2011/Vestrup/?Page=8*

Landsbyernes særlige arkitektoniske karaktertræk

Selv om de danske landsbyer som ovenfor nævnt er meget forskellige i deres geografiske placering, i landskabernes forudsætninger, i deres alder, udvikling og bevaringsgrad, så er der en række elementer, der er helt faste for alle landsbyerne og som er med til at give disse et meget karakteristisk arkitektonisk fællestræk:

I landsbyerne har markante stengærde ud for gårdene både en arkitektonisk og en teknisk begrundelse, idet de tidligere har virket som meget vigtige 'ramper' for kreaturer, når disse blev drevet sammen i og herefter ned gennem landsbygaden. Derfor er de konsekvent ca. 1 meter høje og meget kraftigt bygget af store kampesten.

Landsbyerne har ofte en kirke, et gadekær, en smedje og en brugs – der dog stort set alle steder er nedlagt, men bygningerne findes for det meste.

Landsbyen er herudover præget af naturligt snoede og buklede veje, lagt efter landskabets ældgamle kurver. Dette markante særpræg skal man tænke på ved udvidelser og opretninger af de eksisterende veje eller anlæggelse af nye, så dette urgamle træk ikke forsvinder eller udviskes. Hvis landsbygaden hæves til et højere, udjævnet niveau, sænkes de små gadehuse ned under vejniveauet på en meget uheldig måde.

I landsbyen ligger gårdene og husene næsten altid helt ud til bygaden – eller med en minimal forhave foran.

Gårdene og husene ligger enten helt ud til landsbygaden eller trukket 15-20 meter eller mere tilbage, med en lang allé-omkranset indkørsel foran. Vognporte, skure og garager er bevidst lagt langt tilbage på grunden, eller de indgår naturligt i gårdens bygninger. Belægninger på gårdspladsen og evt. indkørslen består af pigsten i fine mønstre eller helt simpelt grus.

Garager og parkering af biler og vogne trækkes konsekvent ind på gårdspladsen eller langt inde på grunden, omme bag bygningerne. Her står bilen lige så godt som ude på selve gaden, og der ser langt pænere ud i landsbyen.

I landsbyen har det fra gammel tid været tradition for, at husene er beskedne og enkle, holdt inden for en afdæmpet jordfarveskala - dog undtaget de historicistiske (1850-1930), murede stuehuse.

Den ældgamle måde at udføre hegning på var at styne eller at stævne løvtræer eller buske. Disse blev skåret ned hvert 4. år, så de tynde og lige grene kunne bruges til flettede hegn, tækkekæppe eller optænding, ja faktisk også med blade på til foder til kreaturerne.
.

Herefter voksede buskene og træerne ud igen i lange lige grene, der blev stynet igen efter 4 år.

I stedet for de høje og meget skyggende træer, vi ofte ser i dag, havde landsbyerne før i tiden stævnede træer og lave krat, kaldt en 'skovhave', hvor der er helt lyst og luftigt, plus at der på grund af lyset dannes en meget frodig og artsrig bundvegetation. Dette tiltrak mange særlige dyr og insekter, bl.a. sommerfugle

Den gamle måde at udføre hegn på i landsbyerne var at styne eller stævne løvtræer eller buske – her hassel. På denne måde skal man kun 'klippe hæk' hvert fjerde, hvert tredje eller hvert andet år. På fotoet til venstre er hegnet lige blevet stynet og på fotoet til højre har det groet i 3 år. De lange lige skud kan bruges til at flette med.

LANDSBYEN (1700-2010)	VILLAKVARTERET (1870 – 2010
Gader og veje • Snoede eller let snoede veje • Gader og veje følger terrænets former	**Gader og veje** • Snorlige gader og veje • Lagt i samme vandrette plan
Landhusenes beliggenhed • Tæt op ad vejen • Eller 1-3 meter fra vejen/gaden • Både med siden og gavlen til vejen • Gårdene ligger ofte tilbagetrukket fra vejen, • med indkørsel eller forhave ud til vejen	**Villaernes beliggenhed** • Altid tilbagetrukket på grunden med en forhave ud til vejen/gaden • Både med siden og gavlen vendt
Andre elementer i området • Gadekær og evt forte plus evt. bystævne • Kirke, præstegård og landsbyskole (ikke altid) • Smedie, Brugs/købmand, mejeri, frysehus, mølle • Forsamlingshus, hospital (alderdomsbolig)	**Andre elementer i området** • Butikker (nu ofte nedlagt) • Boldbane eller legeplads
Husenes udseende • Bevidst beskedne huse • med få pryddetaljer • 1 etage • Gårdenes stuehuse har dog pryddetaljer og evt høj sokkel	**Husenes udseende** • Bevidst prangende huse • med mange pryddetaljer • 1-2 etager ofte med høj kælder/sokkel
Byggematerialer • Bindingsværk • Facader i pudset og kalket grundmur • Sjældnere: Blank mur (synlige mursten) • Stråtag, tegltag, paptag • Stålplader, eternit	**Byggematerialer** • Facader i blank mur • Pudsede og malede facader • Sjældent: Overetage af bindingsværk • Tegltag eller skifertag
Vinduer, yderdøre, sokkel, skorsten • Forholdsvis små 'bondehusvinduer • Forholdsvis markant yderdør • Lav sokkel og 1-2 trins trappe • Enkle skorstene	**Vinduer, yderdøre, sokkel, skorsten** • Store 'palævinduer' • Markant og prangende yderdør • Høj sokkel og 4-6 trins trappe • Mere detaljerede skorstene
Hegning mod gaden • Ingenting – med græs, grus eller pigsten • Spredte, lave, stynede træer • Stengærde, min 70-80 højt • Hæk, max. 80-100 cm høj (ikke liguster) • Enkelt stakit, max. 80-100 cm høj • Kombination af gærde og lav hæk/lavt stakit	**Hegning mod gaden** • Hæk – 100-170 cm høj eller mere • Hvidmalet stakit – med div. detaljer • Trådhegn mellem støbte borner • Plankeværk • Raftehegn
Baghegn • Ofte stynede eller stævnede gærdelshegn • Hassel, poppel eller elm	**Baghegn** • Som forhegn
Udhuse • Enkle og simple, af træ eller muret • Ofte placeret bagest på grunden	**Udhuse** • Enkle og simple, af træ eller muret • Ofte placeret bagest på grunden
Garage/vognport • Enkle og simple, af træ eller muret carport • Ofte placeret bagest på grunden indkørsel	**Garage** • Stor enkelt- eller dobbeltgarage eller carport • Placeret ud til vejen eller med 5-6 m indkørsel
Belægninger • Pigsten, grus, græs	**Belægninger** • Perlegrus, fliser, asfalt, brosten

Arkitektonisk analyse af en landsby – sammenlignet med et villa- og parcelhuskvarter. Som man kan se repræsenterer de to bebyggelstyper nærmest to diametralt modsatte koncepter. Så hvis man 'opfører sig' som om man bor i et villakvarter, i landsbysammenhæng, skader man landsbyens særpræg og helheds-præg. © Søren Vadstrup

Værdisætning og anbefalinger

De bærende bevaringsværdier består af en udpegning af de elementer, der særligt understøtter bevaringsværdierne, herunder landsbyens særlige arkitektoniske træk:

1. De overordnede rumdannelser og forløb.
2. Rumdannende elementer som bygninger, facader, stengærder og beplantninger
3. Gadeforløb, pladsdannelser, afgrænsninger, overgange, overflader, belægninger
4. Karaktergivende bygninger, deres indbyrdes placering, proportioner mm.
5. Arkitektoniske fællestræk for landsbyen.

I den videre proces med at udarbejde en bevarende lokalplan for landsbyen, skal kommunen fastlægge de nærmere grænser for denne, formulere fællestræk og særlige krav til udformninger, materialer og konstruktioner, der skal indgå i lokalplanens bestemmelser. Disse er så forskellige og individuelle fra landsby og landsdel til landsby og landsdel, at der ikke kan gives særlige råd herom, men de vedlagte eksempler kan tjene som inspiration.

Som en konklusion på værdisætningen kan denne munde ud i en opdeling i:

- Umistelige elementer eller strukturer, der skal bevares
- Uheldige, skæmmende elementer eller strukturer, der kan nedrives/fjernes
- Fjernede/manglende elementer eller strukturer, der kan reetableres
- Områder med mere blandet karakter, der kan videreudvikles gennem indpasset nybyggeri.
- Forslag til arkitektoniske og funktionsmæssige forbedringer

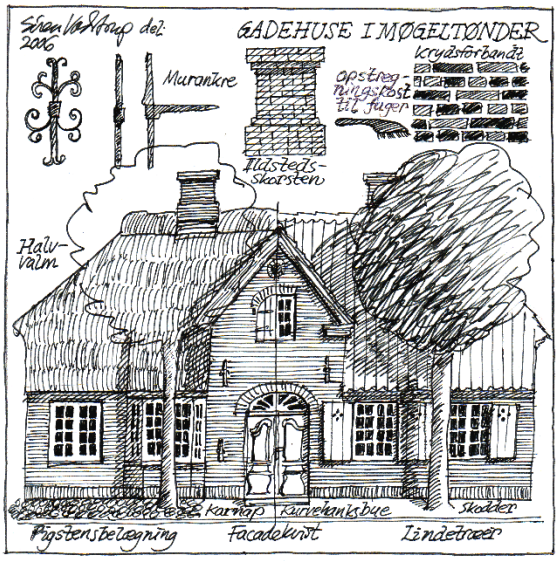

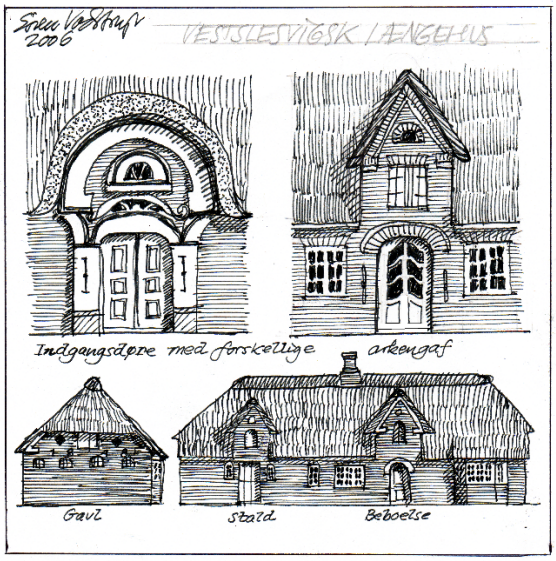

Bygningstypologier for landsbyhuse i Sønderjylland.

Bevar landsbyernes særlige karaktertræk

De meget specielle historiske, fysiske og arkitektoniske træk ved de danske landsbyer er det uhyre vigtigt at være opmærksom på, bevare og udbygge. Én af landsbyernes største problemer er rent faktisk at disse helt specielle og meget særlige karaktertræk ved landsbyen som minisamfund og produktionsenhed, gradvist udviskes og forsvinder. Det sker eksempelvis når husejere fra byerne køber og ejer landsbyens huse og gårde – vedligeholder, ombygger og behandler disse, som om det var en villa eller et parcelhus, der ligger i et villa- eller et parcelhuskvarter i udkanten af en by.

Det, der karakteriserer byernes villa- og parcelhuskvarterer er nemlig nærmest det modsatte af landsbyernes arkitektoniske og fysiske udtryk: I villa- og parcelhuskvartererne ses forholdsvis store enfamiliehuse i dyre materialer og med mange arkitektoniske detaljer. Villakvarterets veje er helt lige og plane eller krummet efter regulære cirkelslag. Husene ligger trukket tilbage på grunden med en have med en hæk eller et stakit foran. Garager eller dobbeltgarager ligger helt ude ved vejen. Belægningsmaterialerne kan være betonfliser, teglklinger eller perlegrus. Indkørslerne forsynes med fliser, flotte lamper og tit også kunstfærdige låger af træ eller smedejern, der ikke er tradition for i landsbyerne.

Alt dette er ikke fremmed i et villa- og parcelhuskvarter i en by eller en forstad, men det passer dårligt til landsbyernes gamle og originale historie og særpræg. Ligesom det også ser helt forkert ud at bygge bindingsværkshuse, sætte gamle hestevogne, vognhjul, falske storkereder eller støbejernspumper op i et parcelhuskvarter.

Denne store forskel på landsbyen og villakvarteret er meget vigtig at opretholde, både ud fra et arkitektonisk, oplevelsesmæssigt og et kulturhistorisk perspektiv, men også for overleveringen og overlevelsen af vores fine gamle landsbyer, som et alternativt beboelsesmønster i forhold til byen.

Udpegning af bevaringsværdige enkeltbygninger

Den ovenfor beskrevne Analyse- og Værdisætningsmetode kan eventuelt suppleres med Bygningstypologi-Metoden, idet disse to metoder kan danne udgangspunkt for udpegning af bevaringsværdige enkeltbygninger i bevaringsområdet på en enkel og hurtig måde.

Hvad kan man som husejer selv gøre?

Torpologi = Forstå din landsby'

'Forstå din landsby', kunne man sige. Eller 'lær om landsbyens særlige måde at være landsby på' til forskel fra byen, villa- og parcelhuskvarteret eller rækkehuskvarteret. Et fælles udtryk for dette ville blive 'Landsbylogi', landsby + endelsen logos = 'læren om'. Men med det gamle navn for en landsby, der i øvrigt også bruges på engelsk, tysk og svensk, plus at det optræder i Jyske Lov fra 1241, torp, kan man danne et bedre ord: *Torpologi* = læren om landsbyen, der hermed introduceres.

Landsbyerne er nemlig med deres plan, indretning, struktur, karakter, byggeskik, bygningskultur, kulturhistorie og immaterielle kulturarv, sjæl og atmosfære - noget ganske særligt, som man skal være yderst opmærk som på og også passe meget på – og især passe på ikke at blande med andre bolig- og produktionsområder, så det hele bare bliver helt ens og uden karakter.

Landsbyerne er skabte som produktionsenheder, rettet mod agerbruget, med den mest effektive udnyttelse af alle ressourcer. Dette afspejler sig i landsbyens huse. Alt, hvad der ikke var behov for, var der ikke. Udhuse og garager (vognporte) til vogne, traktorer og biler lagde man ikke i første geled, men de blev enten bygget naturligt ind i andre bygninger eller lagt i særlige huse 'omme bag ved'. I dag er garager og carporte meget dominerende element i landsbygaderne, selv om der burde være god plads til at få disse lagt mere diskret, men 'Villakvarterernes' norm stikker her sit tydelige hoved frem – nu med endnu større og skæmmende dobbeltgarager/-carporte.

Dit hus

Allervigtigst er det at få huset i bevaringsmæssig stand, så det passer til beliggenheden i en landsby – og dermed til husets arkitektur og kulturhistorie:

Taget

- Bevar stråtaget, bl.a. ved at nytække partielt, når det bliver nedslidt.
- Røde tegltage bevares som røde tegltage.
- Undgå (eller udskift og tilbagefør) sortglaserede tegl, falske tagsten, eternit, skifer.
- Har man ikke råd til et nyt stråtag, så læg brædder og sort pap med listedækning i stedet. Det holder sig bedre og pænere end eternit.

Taget og skorstenspiber

Typiske tage på landsbyens beboelseshuse er stråtage, tegltage eller cementtagsten. Stalde og lader har typisk stråtag eller 'pandeblader', bliktage, med en kraftig 'vulst' for hver bane. Skure kan have paptag. Skifer er meget sjælden og det samme er sortglaserede tegl.

Stuehuset bør absolut beholde det oprindelige tagmateriale, som bygningen er skabt med og som derfor passer til huset. Hvis man ikke har mulighed for at have stråtag på bygningerne, af økonomiske eller brandmæssige grunde, er et paptag med lister en mulighed eller eternitplader. Paptaget kan bl.a. beholde den karakteristiske opskalkning af taget for neden, og det vejer omtrent det samme som stråtaget, og kræver derfor ikke nye eller flere spær.

Skorstenspiberne er enkle, uden unødig pynt, men alligevel forsynet med sokkel, skaft og gesims. Det klæder ikke skorstenen at få lagt en betonplade på toppen som en 70-er-parcelhus-skorsten.

Facaderne

Facaderne kalkes med hvidtekalk eller kalkfarver, hvis de er pudsede. Plastikmaling ser for tarvelig, glat, blank og unuanceret ud. En veludført kalkning holder 10-13 år før der skal nykalkes igen.

Vinduerne

Vinduerne skal være sprossevinduer med ægte sprosser i kitfals, f.eks. som i nye koblede vinduer eller originale vinduer med indvendige forsatsvinduer. Termovinduer klæder ikke de beskedne landsbyhuses forholdsvis små og spinkle vinduer.

Yderdøre

Døren skal passe til husets stil, alder og karakter. Hoveddøren skal være det mest prestigefulde på huset, men alligevel i en landsby helt enkel og uden overdreven pynt. I byen er hoveddøren ofte malet helt blank. I landsbyen står yderdørene sjældent blanke, men malet med linoliemaling, der giver en mat overfladekarakter.

Gærder og hegn

Hvis huset ligger tilbagetrukket fra landsbygaden, enten parallelt med denne eller vinkelret, har det stor betydning for helheden, hvad man vælger af 'afgrænsning' eller markering ud mod gaden. Vælg først og fremmest noget, der passer til helheden i landsbyen og til naboen, hvis denne også tilstræber helhed.

Ligger huset helt tæt på vejen bør der være en pigstensbelægning ind til husmuren. Hvis der er plads til det, kan der stå nogle spredte, spinkle, stynede træer i række mellem selve vejen og husfacaden.

Ligger huset længere tilbage for vejen kan man sætte et malet statit max.70-80 cm højt, et kampestensgærde, en bøgehæk eller et lavt gærdelshegn af hassel eller hvidtjørn langs vejen. Stakitter kan være hvide, men har ofte haft andre farver, f.eks. gråt, okkergult, okkerrødt, mørkegrønt eller brunt.

Ved bagarealer eller som afgrænsning i haven kan man benytte 70-80 cm høje risgærder, fremstillet af hasselgrene, askegrene eller andet, flettet mellem lodrette, nedgravede stokke. Et smukt og godt hegn, der dog hurtigt kommer til at se forfaldent ud, hvad der måske er grunden til at disse ikke blev brugt ud mod landsbygaden.

Raftehegn, hvide 'hestehegn', høje, tætte stakitter, ligusterhække, grantræer på linje eller andre nåletræer hører ikke til i en landsby.

Stensætninger skal være ca. 70 -80 cm høje, sat af to rækker kløvede kampesten langs landsbygaden. Gærdet kan evt. være lidt lavere, men ikke under 60 cm, hvorefter man sætter en lav hæk eller et lavt stakit oven på gærdet.

Garager og carporte
En pæn og diskret garage, med murede, pudsede og kalkede vægge og med saddeltag, eller tilsvarende af malet træ/brædder, kan godt ligge ud til landsbygaden, men bør helst trækkes tilbage til bagarealerne, hvis der er mulighed for det.

Dobbeltgarager misklæder i den grad landsbyen eller landsbygaden – og det samme gør åbne carporte eller dobbelt-carporte med fladt tag. Disse skal trækkes helt tilbage og lægges langt inde på grunden. Man kan ikke byde naboer eller forbipasserende at skulle se på den slags 'øjebæ'er'.

Perlegrus, betonfliser, asfalt, støbejernslamper, nåletræer, bambus, gips- eller granithaveskulpturer hører parcelhuskvarteret til, ikke landsbyen. Ej heller smedejernslåger, gitre, kæder eller flethegn af trykimprægneret træ.

Som køre-belægning kan man lægge pigsten, der er smukt, billigt og robust eller grus. Som aflukke kan man have en helt enkel låge af træ – eller ingenting.

Til belysning bør man foretrække beskedne og diskrete lamper i moderne design, f.eks. med runde, hvide glaskupler. Nye lamper i gammel stil virker kunstige.

Havens træer og buske
Landsbyhaverne var oprindeligt opdelt i stier, græs og bede med 10-15 cm høje buksbomhække som omkransning. På stierne var der grus, der jævnligt blev skuffet og revet i snorlige striber. Bort set fra frugttræer og den klassiske rødbøg midt for stuehuset, en såkaldt 'højskolebøg' sået af en hjembragt bog fra den store blodbøg i parken foran Ryslinge Højskole, bestod havens træer af 'stævnings-træer', der blev stynet med jævne mellemrum og som derfor ikke blev ret høje eller fik store, kraftige trækroner. Dette gav meget lys til haven og huset, så det skal anbefales at 'genskabe' denne gamle stævningstradition, da det ydermere giver smukke og sunde træer.

Få inspiration
En tur til Frilandsmuseet i Sorgenfri, den Fynske Landsby eller Hjerl Hede kan bruges til at få inspiration til indretning af haver, hegn og beplantning i landsbyen.

Gamle 'guldaldermalerier' fra landsbyer, tegninger eller kobberstik fra 1800- og 1900-tallet der skildret landsbyen eller sågar gamle postkort fra før 2. Verdenskrig kan også give inspiration. Mange af disse kan ses på internettet i dag efter lidt søgen.

Nybyggeri
Når der skal opføres nye huse i landsbyen, må man stille tre arkitektoniske krav, for at det samme uharmoniske 'clash' i stil, materialer og proportioner, ikke skal opstå igen: Det skal være stedsspecifikt, så huset passer til stedet, dets materialer og byggestil skal have høj kvalitet og endelig skal huset udtrykke stedets sjæl eller atmosfære.

Derved bliver huset også lige så bæredygtigt som de eksisterende, ældre huse i landsbyen.

Det er under 100 år siden, der blev bygget i bindingsværk i Danmark, uden at det kom til at ligne Tivoli eller Diesneyland, så selvfølgelig kan man bygge nye huse i dag i ægte og gedigent bindingsværk. Det er endda et enkelt og billigt materiale med den dokumenteret holdbarhed på 250 år.

Det er under 100 år siden, der blev bygget i bindings-værk i Danmark, uden at det kom til at ligne Tivoli eller Diesneyland, så selvfølgelig kan man bygge nye huse i dag i ægte og gedigent bindingsværk. Det er endda et enkelt og billigt materiale med den dokumenteret holdbarhed på 250 år. Ny bygning i landsbyen Viby på Hindsholm.

Hvad kan landsbylauget og kommunen gøre?

Først og fremmest skal man, som led i kommunens Arkitekturpolitik, udarbejde en bevarende lokalplan for landsbyen i fællesskab, hvor man sikrer at husenes ydre fremtoning ikke kan ændre sig på en grim og uhensigtsmæssig måde. Det kan f.eks. være tagmaterialer, der skal holdes indenfor traditionen, stråtag, tegl, pandeplader, eternit og pap, det kan være kviste, taggavle, skorstene, vinduer, yderdøre samt antenner mm. Det kan være udformningen og placeringen af tilbygninger, udbygninger, nye huse samt garager, carporte m.v.

Lokalplanen bør også regulere hegn, gærder og beplantning i forhaver, belægninger langs landsbygaden, herunder registrere de pæne, korrekte og harmoniske belægninger, gærder, hegn, stakitter m.v. der findes i landsbyen.

Endelig skal lokalplanen også anvise parkeringspladser, eventuelt med en forklarende planche om landsbyen til turisterne, og samtidigt regulere og afdæmpe vejskiltning, offentlige træer og beplantninger.

Der findes mange eksempler på bevarende lokalplaner, bl.a. fra landsbyen Langerød i Fredensborg kommune. Kulturarvsstyrelsen har lagt en eksempelsamling på lokalplaner for bl.a. landsbyer ud på sin hjemmeside.

Landsbyens fremtid

Landsbyen er på mange måder et fantastisk sted at bo. Her er man tæt på naturen, med højt til himlen. Her findes det ideelle tæt-lave boligmiljø uden store og dominerende boligblokke eller højhuse. Og alligevel er man tættere på naboerne og de fleste kender hinanden. Her er masser af plads til udfoldelse. Især hvis man har 'grønne fingre'. Man kan stort set leve af sin egen køkkenhave. Her er kirke, gårde, forsamlingshus, sportsfaciliteter, foreningsliv og fester. De fleste landsbyer har gode 'fibernet-forbindelser'. Hvis man kan lide husdyr, er her ingen begrænsninger.

For det meste er her fred og ro, samt minimal trafik. Såfremt de fleste daglige gøremål kunne foregå i selve landsbyen, arbejde, skolegang, madproduktion, fritidsaktiviteter, kulturelle aktiviteter, sociale aktiviteter samt energiproduktion og affaldshåndtering – med en ugentlig afstikker til 'byen' for at købe ind, eller til genbrugspladsen, eventuelt som et oplagt 'delearrangement' – ville landsbyen repræsentere en virkelig billig, sund og bæredygtig livsform.

I det hele taget kunne landsbyen være det ideelle sted, og her så sandelig på en solid kulturhistorisk baggrund, for en fremtidig deleøkonomi og fællesskabsudvikling. Energiproduktion, forsamlingshus-/fælleshus og delebiler/deletransport ville være de første steder at høste store økonomiske, sociale og miljømæssige gevinster. Og af egen erfaring skal jeg ikke mindst fremhæve landsbyernes gamle firelængede gårdes helt unikke kvaliteter og muligheder for at danne rammen om det moderne familieliv, og eventuelt storfamilieliv. Den lukkede gårdsplads og de lange smalle, dobbeltbelyste længer rummer en æstetisk og sansemæssig kvalitet, der præger alle, der færdes her – meget eller lidt, morgen, middag eller aften, gamle som unge.

Alligevel er de fleste landsbyer i Danmark i krise. Indbyggertallet falder, med tomme huse og forfaldne huse til følge. De unge synes her er kedeligt. De gamle får for lidt hjælp. Børnefamilierne kører rundt i et væk. De studerende forlader etablissementet.

Ulemperne er især afstande. Til skole, butikker, offentlig transport, offentlig service og for det meste, arbejde. En familie klarer derfor ikke hverdagen uden en bil, eller to. Og der skal køres mange kilometer.
Derfor sker der i disse år en faretruende fraflytning fra de danske landsbyer, der har resulteret i mange tomme huse, stort set overalt. Derfor forfalder landsbyerne og har gjort det i mindst 30-40 år. Også de endnu beboede huse, og dermed selve landsbymiljøet, bliver ringere og ringere, både teknisk, men især også æstetisk og arkitektonisk. Grimme og utilpassede ombygninger florerer. Kombineret med dårlig eller ingen vedligeholdelse af andre. Nye bygninger tilpasses ikke til miljøet. Alt bliver bare grimmere og grimmere og alene dette skræmmer mange familier fra byerne, der trods de nævnte ulemper, der dog sagtens burde overkommes, drømmer om og ønsker at bo på landet – i en landsby.

Min tese er, at det er den æstetiske og arkitektoniske forringelse og forarmelse, sammen med en generel historieløshed overfor det sted man bor, hos såvel de nye som de gamle indbyggere, er det største problem for landsbyerne. Og har været det gennem de samme 30-40 år eller mere. Det at man ikke kan se og er bevidste overfor landsbyerne og landhusenes særlige, og på mange måder utroligt enestående og attraktive egenskaber, samt de historiske, byggetekniske og arkitektoniske kvaliteter. Vi har manglet en definition af landsbyernes 'torpologi' – hvad der gør dem til noget særligt. Forrige kapitel leverer her et bud på dette fra min side.

Det lyser imidlertid ud af de fleste landsbyer i dag, at beboerne og kommunen ikke regner eller har regnet landsbyernes kulturmiljøer for ret meget. Derfor får man lov til alt. Forfald, nedrivninger, grimt og utilpasset nybyggeri.

Bindingsværksbygninger kan se noget så mistrøstige og forfaldne ud, hvis de ikke behandles rigtigt - med de rigtigt, og ikke særligt dyre, materialer og metoder: Luftkalkmørtel, hvidtekalk/kalkfarve, trætjære og linoliemaling – og ***aldrig*** *cement, stenkulstjære og plastikmaling.*

Så det burde være eet af de enkleste problemer at løse for landsbyerne: at få landsbyens bindingsværkshuse i smuk og holdbar stand, på en enkel og billig måde.

Kulturhistorien, bygningskulturen og torpologien kan 'redde' landsbyerne

Men de problemer, landsbyerne slås med i dag, affolkning og for mange ressourcesvage beboere, samt en forarmelse og æstetisk forringelse af bygningskulturen, kan rent faktisk også være en del af problemernes løsning.

Gennem en nænsom, enkel og videnbaseret istandsættelse og rekonstruktion af landsbyens ældre bygninger, med klassiske materialer og metoder kan man skabe billige og attraktive boliger i en høj arkitektonisk kvalitet, der vil tiltrække ressourcestærke personer og familier til landsbyen. De beskrevne materialer og metoder har været afprøvet på masser af huse, der efterfølgende, trods investering af meget få penge, er kommet til at 'ligne en million.

Som det fremgår af denne bog rummer de danske landsbyer meget store bygningskulturelle og brugsmæssige værdier. Den onde cirkel kan i alt sin enkelthed 'vendes' til en god cirkel, blot ved at 'vende' landsbyernes bygningskultur fra en grim, dårlig og nedvurderet arkitektonisk tilstand til en flot, kvalitativ og høj arkitektonisk status. Denne bog anviser enkle, beskedne og bæredygtige materialer og metoder, som man kan istandsætte både husene og deres omgivelser på – ud fra en forudgående systematiseret analyse og værdisætning.

'Nu skal det jo heller ikke ligne Frilandsmuseet. Vi skal jo også kunne bo her', lyder det straks. Men der er rent faktisk ingen modsætning mellem beskyttelse og benyttelse. Det er en myte. Det kræver blot viden og omtanke, at genbruge og forny på en respektfuld og hensynsfuld måde, helt 'op' til den mest moderne standard - og så det koster det endda færre penge.

Plus at det også er langt mere holdbart og bæredygtigt, overfor miljøet og klimaet.

I disse år opstår der flere helt nye 'landsbyprojekter', rundt omkring i landet, faktisk efter de visioner, der er beskrevet herover, men med helt nye placeringer, bygninger og bebyggelsesplaner. Det er også helt fint, for disse visioner er så oplagte for mange mennesker og familier, der af mange grunde er blevet 'træt af bylivet'. Selv om dette, helt klart også kan være berigende og i stigende grad bæredygtigt.

Men hvorfor ikke bruge de eksisterende landsbyer med deres lange og betydningsbærende materielle og immaterielle kulturhistorie, deres smukke og holdbare (bæredygtige) bygningskultur og deres landskabelige kvaliteter, i den samme nytænkende vision om et berigende og bæredygtigt liv. Det handler denne bog også om, for flere og flere mennesker får øjnene op for at historien, kulturhistorien, det ægte kulturmiljø, som man færdes i, og ikke mindst den ikke-legemlige kulturarv – traditioner, fortællinger, sagn, sange, musik og danse - er lige så vigtigt for det moderne menneske, som moderne komfort og en rationel indretning af dagligdagen. Det lange, lange blik tilbage i tiden giver ro og en forståelse for nutiden, der kan modvirke rastløshed og stress.

En indsigt i og en forståelse for landsbyens torpologi, den historie og kulturhistorie, dens landskabelige og byggetekniske udvikling og dens æstetiske og arkitektoniske kvaliteter, er en meget vigtig og udslagsgivende forudsætning for en kvalificeret udvikling og bevaring af landsbyen.

Resume

Vores fine gamle kulturhistoriske landsbyer kan igen blive fantastiske og attraktive boligområder for moderne familier, børn, unge og gamle, såkaldte 'generationsboliger', bl.a. via disse 10 punkter:

1: Fibernet, busser og telebus

Det siger sig selv at i dag skal landsbyerne være forsynet med hurtige fibernetforbindelser for overhovedet at fungere. Men for landsbyboere uden bil, er det også 'livsvigtigt' at den offentlige transport fungerer i fornødent omfang – at kommunen ikke nedlægger denne på grund af for få kunder.

2: Bevarende lokalplan

Det er god ide at få udarbejdet og tinglyst en bevarende lokalplan for landsbyen. Dermed har landsbyen og kommunen mulighed for at sikre og styre opretholdelsen af landsbyens topologiske og stedsspecifikke typiskhed og bærende bevaringsværdier, arkitektoniske som kulturhistoriske. De sidste behøver ikke partout at være smukke arkitektoniske perler. Det kan også være simple skure og markhuse, en rusten vindmølle af jern fra 1920-erne, det misligholdte andelsmejeri. Men de er vigtige for at fortælle landsbyens kulturhistorie.

Den bevarende lokalplans anden vigtigste opgave er at agere økonomisk dynamo for landsbyens 'redning' i forhold til tilflyttere med interesse for arkitektonisk kvalitet, selve istandsættelsen af husene på en kvalitativ og bæredygtig måde, med anvendelse af de klassiske materialer og metoder.

3: Bevaringsværdige bygninger

Samtidigt med at vedtage den bevarende lokalplan er det vigtigt at få udpeget de bevaringsværdige bygninger i landsbyen, idet man, der som forarbejde til planen skal identificere og beskrive de forskellige bygningstyper, der findes i landsbyen. Hvilket er uhyre nyttigt for ikke mindst ejerne af husene. Som nævnt vil en bevarende lokalplan og udpegning af bevaringsværdige bygninger dels kunne medføre økonomiske tilskud til at istandsætte disse udvendigt – og også til energiforbedring – dels, i forlængelse af at husene bliver sat enkelt og kvalificeret i stand, medføre at huspriserne i landsbyen stiger, både for de bevaringsværdige bygninger, men også de ikke-bevaringsværdige. Dette medfører erfaringsmæssigt, at der flytter flere såkaldt 'ressourcestærke' familier eller personer til landsbyen.

4: Tilpasset nybyggeri

Som nævnt har man også mulighed for med den bevarende lokalplan at sætte krav til at nybyggeri i landsbyen skal tilpasse sig dennes helhed og særlige bygningsmiljø. Ikke som pasticher, men som moderne huse, der har underordnet sig stedets husformer, husstørrelser og arkitektoniske enkelhed og beskedenhed.

Et oplagt sted for nybyggeri i landsbyen kunne være at genskabe de firlængede gårde, hvor man har revet én eller flere af de tidligere længer ned – for derved at revitalisere det fantastiske, men tabte gårdrum, der fremkommer mellem de fire længer.

5: Dit hus

Allervigtigst er det at få dit eget hus i bevaringsmæssig stand, så det passer til beliggenheden i en landsby – og dermed til husets arkitektur og kulturhistorie. Det gælder:
Taget og skorstenspiber
Facaderne
Vinduerne og Yderdøre
Gærder og hegn
Garager og carporte
Havens træer og buske
Læs mere om dette i forrige kapitel – og i afsnittet om selve landhusets istandsættelse.

6: Udviklingsplan for landsbyens veje, stier og beplantning

Mange landsbyer er også misligholdte i forhold til gader, veje og stier, f.eks. ved at bygaden er 'rettet op', så gadehusene i den ene side ligger under vejniveauet. Her må veje føres tilbage til sit gamle udseende, og så må bilerne lære at køre lidt langsommere gennem landsbyen.

Det samme gælder træer, buske og græs på landsbyens fællesarealer. De skal behandles efter landsbyens 'torpologiske' landskabskultur.

I disse år bliver alle byer og landsbyer i Danmark klimasikrede mod de forventede kommende store regnmængder. Man skal her være opmærksom på at langt de fleste landsbyer er ret godt 'klimasikrede' ved deres anlæggelse for 800-100 år siden. Dengang kunne det også regne meget, så derfor sikrede man helt automatisk landsbyen mod oversvømmelser. Den store lergrav, der udviklede sig til et gadekær, fordi en lå på et lavt punkt i byens topografi, er decideres regnvandsreservoir – og kan blive det igen. Men derudover ligger landsbyerne for det meste på et svagt skrånende areal, med grøfter og anden vandafledning ned mod et naturligt engdrag. Derfor har gårdenes pigstensbelagte gårdspladser skrå hældning og afvanding ned mod marker og enge eller ud mod landsbygaden, hvor åbne render også ledte regnvandet ned mod de lave enge.

Selve gårdspladsens pigstensbelægning, husenes pigstensrender langs facaderne og gadens lerblandede grusbelægning er også bygget til at modstå kraftig regn og strømmende vand.

Så en klimasikring af landsbyen kan ganske simpelt gå ud på dels at retablere gadekæret som vandreservoirer, herunder afløb fra dette, fra gårdspladserne og fra bygaden, ned mod engene, dels at retablere de gamle historiske belægninger.

7: Flexboligordningen

Flexboligordningen, som landsbyen i sig selv ikke har indflydelse på, kan være en måde at redde tomme, men rimeligt indpassede og arkitektonisk fine, ældre bygninger på. Så disse ikke rives ned og efterlader grimme huller, plus at flexbolig-folkene, trods den sporadiske tilstedeværelse, kan tilføre nyt liv og aktivitet i landsbyen.

8: Deleordninger

Da landsbyernes største svøbe nok er afstandene og konstant kørsel til aktiviteter, uden for landsbyen, bør man kunne etablere deleordninger til disse, måske endda delebiler.

9: Fællesanlæg

Det er oplagt at landsbyerne etablerer fælles energianlæg med vedvarende energi, eventuelt flere landsbyer sammen. Det samme gælder vandværk, kloak og miljøvenlig affaldsdeponering, herunder 'genbrugsplads'. Dette bør ske i samarbejde med kommunen.

Af andre fælles anlæg kan man nævne sportsbaner, eller ligefrem sportshal, forsamlingshus og børnehave/børnepasning. Skolen kommer nok ikke tilbage, hvis den er blevet nedlagt, og bygningerne solgt til boligformål, ligesom præstegården.

Hvis brugsen, købmanden eller bageren er nedlagt, var der måske her en mulighed for at etablere en lille landhandel i landsbyen. Mange gårde og huse har jo i forvejen gårdsalg af forskellig art. Man kunne måske passe landhandelen på skift?

10: Fælles aktiviteter

Allervigtigst for at skabe liv og sjæl i landsbyen er at arrangere fælles festivitas og traditioner: Fastelavn, påskeægs-trillen, valborgsaften, høstfest, julestue og nytår - for blot at nævne nogle af de klassiske. Her er specielt landsbyens børn vigtige aktører – nu pigerne og karlene, der før stod for løjerne, er draget ad byen til.

Men hvad med fællesspisning, foredragsaftener, om chilidyrkning, hundeopdragelse eller andre relevante emner. Man kan også gå direkte til ølbrygning, husflidsarbejder, litteraturklub, danseskole, salsa eller folkedans eller begge dele, gymnastik samt motionsløbe- eller cykelture.

Landsbyernes særlige torpologi kan defineres som læren om at være en landsby – men det er også læren om at bo i en landsby. Her er der nogle historiske rødder og en historisk kultur, man kan studere, men i dag adskiller den sig måske ikke så meget fra byens. Det er op til nutidens landsbyboere at finde ud af.

Litteratur om landsbyer

Bjørn, Claus: *Bonde herremand konge. Bonden i 1700-tallets Danmark*. Forlaget Gyldendal 1981

Hansen, Viggo: *Vore landsbyers alder og struktur. Studier over 2 markbøger fra 1688-matriklen*. Geografisk Tidsskrift, Bind 58 (1959). Link til pdf: http://img.kb.dk/tidsskriftdk/pdf/gto/gto_0058-PDF/gto_0058_69950.pdf

Hastrup, Frits: *Danske landsbytyper. En geografisk analyse.* Århus 1964

Lundbye, J. T.: Danmarks Veje i Oldtid og Middelalder, Nordisk Kultur XVI, 1934

Pedersen, Erik Helmer: *Det danske landbrugs historie*, Bind III og IV. I Bjørn, Claus (red.) Det danske landbrugs historie (1988).

Porsmose, Erland: *Danske Landsbyer*. Gyldendal 2008.

Steenstrup, Johannes: *De danske stednavne.* C. E. Gads forlag. København 1908.

Thomsen, Kristian Buhl: *Danske byers historie gennem 1300 år*. Dansk Center for Byhistorie. December 2009

Om bevaring af landsbyer

Landsbyernes bevaring – en vejledning.
Århus kommune. Magistratens 2. Afd., Stadsarkitektens kontor. Byplanafdelingen 1991
https://www.aarhus.dk/~/media/Dokumenter/Teknik-og-Miljoe/Miljoe-og-Energi/Byggeri/Vejledninger-og-pjecer/Landsbyernes-bevaring.pdf

Ærø, Thorkild, Valinka Suenson, Hans Skifter Andersen: *Bosætning i yderområder*
SBi 2005:03. 1. udgave 2005
file:///D:/SV/B%C3%B8ger/L&R/Landhuset%202015/Landsbyen/bosaetning_i_yderomraader_1.pdf

Hansen, Gunver og Bjarne Schläger: *LANDSBYENS UDELYS*
Sophus Fonden 2007.
www.sophusfonden.dk www.lysteknisk.dk
http://www.lysteknisk.dk/publikationer/pdfpubl/Landsbylys_jan2007.pdf

Kurveknækkerne
Seks historier om landsbyer der knækkede en faldende befolkningskurve
MP-Analyse Januar 2007
file:///D:/SV/B%C3%B8ger/L&R/Landhuset%202015/Landsbyen/kurveknaekkerne.pdf

Udvikling af landsbyer
Vejledningen udgivet af: Velfærdsministeriet 2009
http://sim.dk/media/15174/landsbyvejledning.pdf

Vadstrup, Søren: *Mit bevaringsværdige hus i Fredensborg.*
Fredensborg bevaringsforening 2010

Udvikling af landsbyer – en værktøjskasse 2013
Vejledningen er en opdateret udgave af det daværende Velfærdsministeriums vejledning fra 2009 om udvikling af landsbyer.
Elektronisk udgivelse: ISBN 978-87-7134-038-9 © Ministeriet for By, Boliger og Landdistrikter, 2013
https://www.livogland.dk/files/dokumenter/publikationer/udvikling_af_landsbyer.pdf

Tema: *Fremtidens landsbyer I*
FUTURIBLERNE tidsskrift for fremtidsforhold
November 2016, Årgang 44. nr. 5-7 • Udgivet af Selskabet for Fremtidsforskning • info@fremtidsforskning.dk
http://artikelbibliotek.fremtidsforskning.dk/wp-content/uploads/Futuriblerne-nov-2016.5-7-2.pdf

Vadstrup, Søren: *Analyse og Værdisætning af LANDSBYER*. 2018. PDF på www.bevardithus.dk på side
https://www.bevardithus.dk/forside/landhuse-og-bevaring-af-landsbyer/

LANDSBY.....

Registrator(er) ..... **Dato**.....

KORT OVERORDNET BESKRIVELSE OG IDENTIFIKATION

Navn, gadenavne, afgrænsning, alder, fredningsstatus, planlægningsstatus. En overordnet beskrivelse af nærområdets historie, topografi og arkitektoniske karaktertræk. Beskrevet ganske kort og overordnet – især med klar relation til den behandlede landsby. Brug skemaet side 6

ANALYSE
Landsbyen og dens omgivelser analyseres ud fra følgende 4 emner, der hver indeholder flere delemner. Analysen foretages konsekvent i den nævnte rækkefølge:

Indledende overordnede analyser – forslag til emner og stikord

Kan foretages for én enkelt landsby - eller flere landsbyer, der sammenlignes

1	Topografi og landskab samt infrastruktur: Topografi, vandløb, kystlinjer – veje, jernbaner.
2	Socioøkonomisk analyse: Veluddannede og veltjenende beboere, få med uddannelse, lave indkomster. Pensionister, arbejdsløshed, mange tilflyttere, affolkning, mange børn, få børn
3	Analyse af de forekommende servicefaciliteter i selve landsbyen: (oplistes): Kirke, præst, skole, butik(ker), forsamlingshus, frysehus, læge, dyrlæge, tømrer, smed, murer,
4	Opdeling efter nærhed til service: Langt fra servicecenter (skole, fritidshjem, forretninger, læge mm.), kort til servicecenter, mellemdistance
5	Opdeling efter arkitektur og vedligeholdelsestilstand: Velbevarede områder, Mange forfaldne huse, større områder med nybyggeri (parcelhuse), ubebyggede arealer

Følgende analyser foretages eventuelt for flere landsbyer, der sammenlignes:

1	Historisk opdeling: Adelbyer, torpebyer, skovrydningslandsbyer, fiskerbyer, landsby-stationsbyer.
2	Erhvervs-opdeling: Landbrug, fiskeri, soveby, småvirksomheder, større virksomheder,
3	Aktivt foreningsliv: Foreninger og klubber plus andre fællesaktiviteter
4	Rekreative områder: vandrestier, nedlagte jernbanespor,
5	Naturmiljøer: Skove, søer, øer, kystlinjer, marker, tjørnekrat (ved kysterne), klinter, naturhavne, naturfredninger mm.

LANDSBY.....

Registrator(er) ..... **Dato**.....

Historisk analyse

1	Spor i landsbyen efter **adelbyer og torper** *(ca. 1000 – ca. 1400)* I form af landsbyens navn (e), nærhed til byer mm, plan, vejsystem, samt placering af gadekær, kirke og evt. smedje. Adelbyerne har endelser på: -by, -løv, -lev, -um, -inge, -løse, primær med et stedbeskrivende udtryk foran. 1200-tallets torper har endelser på: -torp, -rup, -strup, -bølle, ofte med personnavne eller stedbeskrivende navne foran. Ved skovrydninger til nye torper, bl.a. i Nordsjælland, brugtes endelserne -rød, -rud, -tved, holt, -skov-, -have.
2	Spor i landsbyen efter **Vornedskabet, fæstegårde og stavnsbåndet** *(ca. 1400 – 1788)* I form af de nuværende meget gamle bindingsværksbygninger fra 1700 og frem, fra de overlevende små husmandssteder fra samme periode samt fra landsbyernes løbende udbygning med kirke, skole, hospital (alderdomshjem) mm.
3	Spor i landsbyen efter **Landboreformerne og udskiftningen** *(1788 – 1810)* I form af 'huller' efter de udflyttede gårde, stendiger fra skellene mellem stjerneudskiftningen, fra husmandsudstykninger fra begyndelsen af 1800-tallet.
4	Spor i landsbyen efter **Andelstiden** *(1860 – 1960)* I form af gårde med trempellader mm, mejeri, brugs, frysehus, skole, evt. højskole Højskolebøge (blodbøge) i gårdenes forhaver. Husmandskolonier fra 1920-1930.
5	Spor i landsbyen efter **det moderne landbrug** (1960 -) I form af store stalde, maskinhuse, foderstofsiloer, gylletanke mm

Teknisk analyse:

De fem danske landsbytyper – evt. blandinger af flere

1	*Fortebyen*, hvor gårde og huse er centreret om den åben plads, forten.
2	*Vejbyen*, hvor gårde og huse ligger langs en slynget vej
3	*Rækkebyen,* hvor gårde og huse ligger langs en lige vej
4	*Skovlandsbyen*, med en helt åben struktur.
5	*Kystlandsbyen/fiskerbyen,* med en kystvendt, kysttilpasset struktur

Topografi, agerbrug og samfærdsel

1	Analyse af de topografiske og terrænmæssige forhold
2	Analyse af de dyrkningsmæssige forhold
3	Analyse af de samfærdselsmæssige forhold

LANDSBY.....

Registrator(er) ..... **Dato**.....

Arkitektonisk analyse

Landsby-udviklinger

1	Den velbevarede landsby med et sluttet landsbypræg, meget lig det tidlige 1800-tal.
2	Den mere opløste landsby, hvilket foregik allerede under landboreformerne, med flere åbne arealer med mange nyere huse og kvarterer, men også stadigvæk med fungerende landbrug.
3	Landsbyer, præget af den store udbygning i Andelstiden med mange historicistiske bygninger fra perioden 1880 – 1940, bl.a. Bedre Byggeskik, herunder mejeri, skole, alderdomshjem mm.
4	Landsbyer, præget af en bymæssig udvikling og struktur i slutningen af 1800-tallet med butikker, håndværk, småindustri og boligområder – eventuelt sammenbygget med en jernbanestation og med stationsbypræg.
5	Landsbyer, der før og efter 2. verdenskrig er opslugt af en forstad til en større købstad, især omkring de store byer. Her er gårde med landbrug en sjældenhed, da de oftest er bygget om til boliger.

Bygningstyper

1	Bindingsværksbygninger: (Sulehuse, højremshuse, styrtrumshuse, spærfagshuse, andet)
2	Grundmurede bygninger: (Barok-rokoko (sønderjylland), klassicisme, senklassicisme, historicisme, modernisme, postmodernisme), spærfagshuse, trempelhuse, opsadlede tage,
3	Træbygninger: Bræddebeklædt bindingsværk, trempellader m.m..

LANDSBY.....

Registrator(er) ..... **Dato**.....

Landsbyernes særlige arkitektoniske karaktertræk

1	*Gader og veje* Snoede eller let snoede veje, evt. lige
2	*Landhusenes beliggenhed* Tæt op ad vejen eller 1-3 meter fra vejen/gaden. Både med siden og gavlen til vejen Gårdene ligger også ofte tilbagetrukket fra vejen, med indkørsel eller forhave ud til vejen
3	*Andre elementer i området* Gadekær og evt. forte m.m. Kirke, præstegård og landsbyskole. Smedie, Brugs/købmand, mejeri, frysehus, mølle. Forsamlingshus, hospital (alderdomsbolig)
4	*Husenes udseende*
5	*Byggematerialer og konstruktioner* Bindingsværk Facader i pudset og kalket grundmur Sjældnere: Blank mur (synlige mursten) Stråtag, tegltag, paptag Stålplader, eternit
6	*Vinduer, yderdøre, sokkel, skorsten* Mange oprindelige vinduer og døre, mange udskiftede vinduer pog døre Mange bevarede skorstene, mange fjernede skorstene
7	*Hegning mod gaden* Ingenting – med græs, grus eller pigsten Spredte, lave, stynede træer Stengærde, min 70-80 højt Hæk, max. 80-100 cm høj (ikke liguster) Enkelt stakit, max. 80-100 cm høj Kombination af gærde og lav hæk/lavt stakit
8	*Baghegn* Ofte stynede eller stævnede gærdelshegn Hassel, poppel eller elm
9	*Udhuse. Garage/vognport* Ofte placeret bagest på grunden
10	*Belægninger* Pigsten (gårdspladser og langs stråtage), grus, græs. Asfalt og betonfliser

Landsby.....

Registrator(er) ..... **Dato**.....

Immateriel kulturarv

Hvad findes der i landsbyen af immateriel kulturarv i form af historiske, tekniske eller arkitektoniske 'spor' – synlige (s) eller usynlige (u) – der har særlig betydning for bygningens fysiske udtryk og udvikling

Historien

Bygningshistorien – der særligt fokuserer på de forsvundne elementer i landsbyen og disses udformning (U). Men også for baggrunden for de foretagne ændringer (S).
Kulturhistorien – landsbyens alder og opståen – senere udvikling
Arkitekturhistorien – de anvendte stilarter og deres historiske baggrunde og ideer (U)– og hvordan disse præger landsbyen(S).
Personhistorie – personer, der har boet i landsbyen, fortællinger og sagn om disse (U), spor i landsbyen efter disse (S), stednavne m.v. (U).
Økonomisk historie – landsbyens økonomiske op-og nedgange etc. (S)
Den nuværende, levende historie – nuværende traditioner, hændelser, behov og væremåde (U)

Byggeteknikken

Materialer – traditionerne bag materialeanvendelserne, eksempelvis lokale (U), den økonomiske situation, modepræg etc.
Konstruktioner – lokale bygningstraditioner, døre, vinduer, tage, facader etc. (S)
Håndværksmetoder - særlige håndværksmetoder anvendt på huset, og baggrunden for disse (S). Findes disse endnu?
Love og bestemmelser – hvordan har særlige love og bestemmelser (U) præget huset (S) – også naturlove og vejr og klima - husets retning, placering i forhold til gadeforløb etc. (S)
Holdbarhed og bæredygtighed – hvad har holdt godt og hvorfor. (S)

Arkitekturen

Landsbyens særlige arkitektoniske kendetegn og identitet – stilmæssigt, indretningsmæssigt, materialemæssigt mm (U) (S)

LANDSBY.....

Registrator(er) ..... **Dato**.....

VÆRDISÆTNING

De bærende bevaringsværdier

De bærende bevaringsværdier består af en udpegning af de elementer, der særligt understøtter bevaringsværdierne, herunder landsbyens særlige stedsspecifikke arkitektoniske træk.
Disse beskrives forholdsvis kort og enkelt og illustreres eventuelt med fotografier og tegninger: De overordnede rumdannelser og forløb.

- Rumdannende elementer som bygninger, facader, stengærder og beplantninger
- Gadeforløb, pladsdannelser, afgrænsninger, overgange, overflader, belægninger
- Karaktergivende bygninger, deres indbyrdes placering, proportioner mm.
- Arkitektoniske fællestræk for landsbyen.

Værdisætningen giver også en begrundet forklaring på, hvorfor de påpegede elementer er vigtige, både i forhold til behandlingen af de eksisterende bygninger og for eventuelt nybyggeri.

Anbefalinger

Som en konklusion på værdisætningen kan denne munde ud i en opdeling i:

- Umistelige elementer eller strukturer, der bør bevares
- Uheldige, skæmmende elementer eller strukturer, der kan nedrives/fjernes
- Fjernede/manglende elementer eller strukturer, der kan reetableres
- Områder med mere blandet karakter, der kan videreudvikles gennem indpasset nybyggeri.
- Forslag til arkitektoniske og funktionsmæssige forbedringer

LANDSBY.....

Registrator(er) ..... **Dato**.....

KORT OVERORDNET BESKRIVELSE OG IDENTIFIKATION

En overordnet beskrivelse af nærområdets historie, topografi og arkitektoniske karaktertræk. Beskrevet ganske kort og overordnet – især med klar relation til den behandlede landsby.

KILDER

Arkivgennemgang/undersøgelse (bl.a. eksisterende tegninger, planmæssige forhold). Andre kilder.